

NÁLEZY HLINENÝCH FAJOK ZO SPIŠA

Mário Bielich – Marián Soják

Key words: Spiš Region, Modern Times, 17th to 20th Century, Clay Pipe

Clay Pipes from Spiš Region

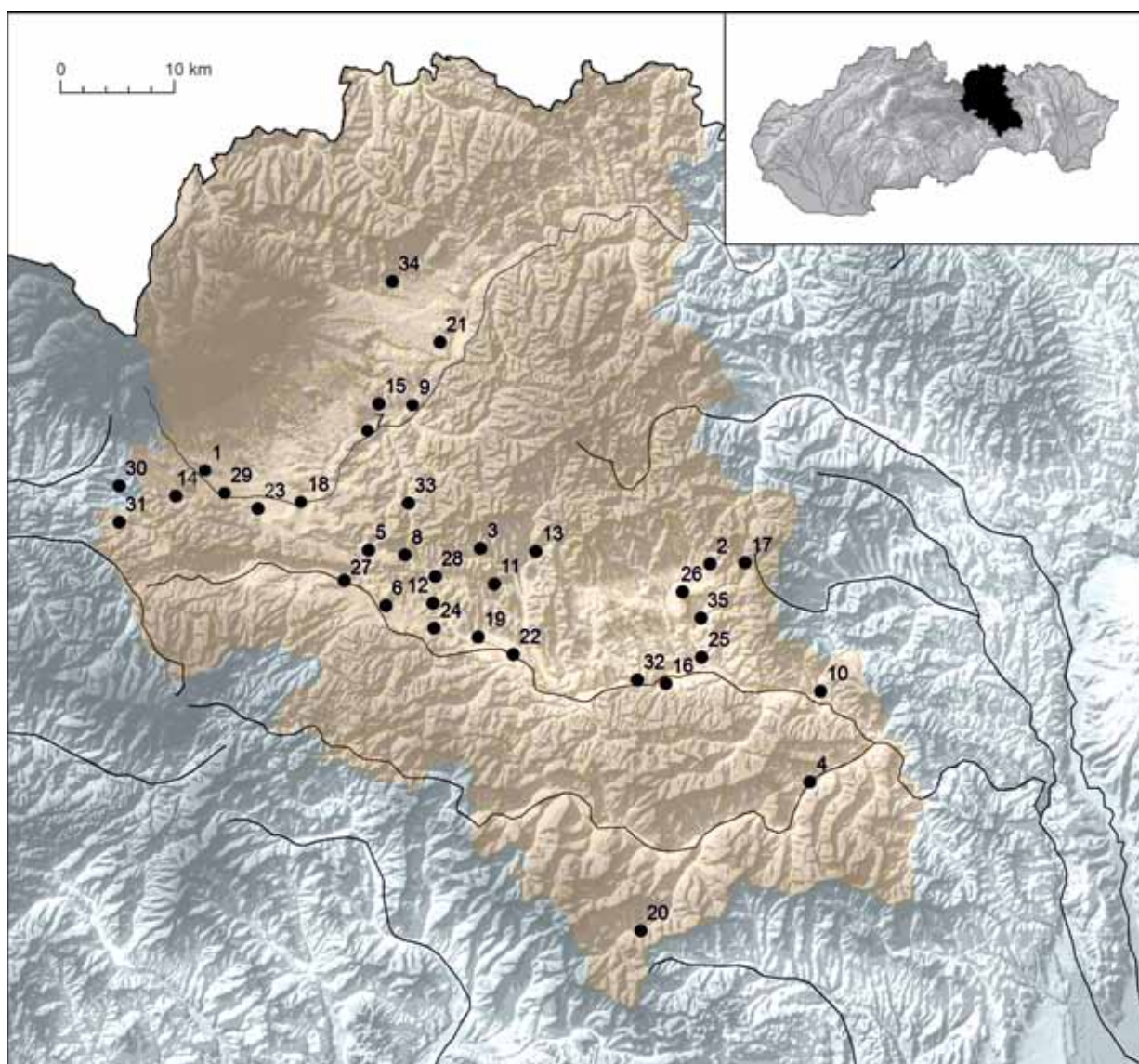
The contribution was created by processing the collection of clay pipes finds from the depository of the Spiš branch of the Archaeological Institute in Nitra. In the present text, 127 fragments of clay pipes are discovered, which were discovered on Spiš. Clay pipes are described on the basis of a formalized description that we used in 2013 (Čurný/Šimčík/Bielich 2013). In the studied ensemble are dominated pipes from 17th–18th century. Hungarian production. In the Spiš Castle was discovered clay pipes manufacture in the 70s of the 20th century by A. Vallašek (1983). Some clay pipes fragments can come directly from this workshop. From the pipes from 19th–20th century we meet the producers of pipes from Banská Štiavnica, Kremnica, Miskolc and Male Ozorovce. We have succeeded in identifying several new brands whose producers have not yet been known. Analysis of individual files from different regions of Slovakia gradually shows certain regional differences. In recent years, interest in processing this attractive kind of material culture has increased, resulting in conferences and seminars dedicated to the history, archaeology of pipes, smoking and tobacco.

ÚVOD

Cieľom príspevku je priblížiť podrobnosti o archeologických nálezoch fajok na Spiši. Nadväzujeme pritom na články publikované v Študijných zvestiach AU SAV (Bielich 2016; Čurný et al. 2013; Čurný/Šimčík/Bielich 2013). Pre účely tohto príspevku sa na zhodnotenie dostala väčšina fajok zo zbierky pobočky Archeologického ústavu SAV v Spišskej Novej Vsi. V stručnosti predstavujeme lokality (obr. 1), z ktorých fajky pochádzajú. Všeobecne možno povedať, že väčšina je zo zberov a nálezové okolnosti nám pri datovaní nepomohli. Pri zaraďovaní a datovaní fajok vychádzame z ich morfológie a výzdoby v spojení s analogickými nálezmi najmä z územia Slovenska, Maďarska a Poľska. Identifikujeme aj výrobcov podľa značiek. Na základe dostupnej literatúry sme ich priradili k jednotlivým fajkárskym dielňam, ktoré pôsobili v Uhorsku. V úvode analýzy neobídeme ani najstaršiu doloženú fajkársku dielňu na Slovensku, ktorá bola preskúmaná A. Vallaškom (1983) na Spišskom hrade v 70. rokoch 20. stor. Počas výskumu bolo objavených množstvo fajok (okolo 150 ks), kadluby na ich výrobu a fajka s vyrytým letopočtom.

STAV ARCHEOLOGICKÉHO BÁDANIA O HLINENÝCH FAJKÁCH NA SPIŠI

Problematika archeologických nálezov hlinených fajok a histórie fajkárstva na Spiši doposiaľ nepatri-la medzi bádateľské priority. Primát v tejto oblasti má „nestor“ archeológie stredoveku B. Polla (1971, 115, obr. 100), ktorý ako jeden z prvých autorov venoval spracovaniu nálezov fajok samostatnú stať v publikácii o výsledkoch historicko-archeologického výskumu hradu v Kežmarku. Dôležitým okamihom bol rok 1975, kedy bola objavená fajkárska dielňa na Spišskom hrade (Fiala/Vallašek 1975). Nálezy z tohto výskumu publikoval A. Vallašek (1983). Hlinené fajky zo Spišského hradu a Kežmarku zapracoval do prvej slovenskej monografie o fajkách Š. Holčík (1984, 25). Významnou osobnosťou archeológie druhej polovice min. stor. na Spiši bol pracovník pobočky Archeologického ústavu SAV v Spišskej Novej Vsi F. Javorský,

Obr. 1. Lokalizácia nálezov fajok na Spiši (mapa M. Bartík a M. Bielič).

ktorý v rámci svojich terénnych aktivít v rokoch 1967–2000 zozbieral množstvo hlinených fajok. Žiaľ, tieto novoveké nálezy nepublikoval. Na sklonku 20. a začiatkom 21. stor. si na Spiši nálezy fajok z archeologických výskumov a prieskumov všimli P. Roth a M. Soják, z ktorých niektoré aj publikovali (*Roth 1991a; 1991b; Roth/Mišenko 2001; Soják 1995; 2000; 2001; 2002; Soják/Suchý 2006*). Najnovším nálezom fajok z kežmarského hradu sa venovali M. Čurný a M. Kučerová (2017).

METODIKA A KATALÓG NÁLEZOV

V príspevku sú predstavené lokality s nálezmi hlinených fajok. Okrem stručného historického kontextu bola pozornosť venovaná aj skutočnosti, či sa v dostupných písomných prameňoch vyskytli aj zmienky o miestnej fajkárskej výrobe alebo iných činnostiach zviazaných s fajčením (napr. o pestovaní tabaku). Väčšina hlinených fajok pochádza z povrchových prieskumov. Fajky z archeologických výskumov evidujeme iba na troch lokalitách (Spišská Nová Ves, Spišský Štvrtok a Vítkovce). V ďalšom kroku sme jednotlivé fajky opísali podľa aktuálneho databázového zápisu (*Čurný/Šimčík/Bielich 2013*). V poslednej fáze sme sa snažili fajky chronologicky rozdeliť podľa tradičného delenia a vyvodiť závery zovšeobecňujúce nové informácie o fenoméne fajčenia na Spiši v minulosti. Zaujímavosťou štúdia nálezov

fajok zo Spiša je možnosť, či sa osobitné postavenie regiónu Spiša v novoveku mimo Uhorska, počas tzv. poľského zálohu, odrazilo aj v štruktúre nálezov fajok. Najnovšie publikácie z juhovýchodného Poľska (okolia Krakova) naznačujú, že tamojšia skladba nálezov fajok bola pod vplyvom západných jednodielnych fajok, no objavujú sa aj fajky tureckého typu (*Puziuk 2015, 73, obr. 1*).

Lokality a katalóg nálezov

1. Batizovce, okr. Poprad

Obec sa prvýkrát spomína v písomných prameňoch z roku 1264. Založil ju na zakupnom práve komes Botyz, syn Marka z Markušoviec, ktorému daroval v roku 1264 Belo IV. les Chetene. Neskôr patrila obec Máriássyovcom. Obyvatelia sa zaoberali poľnohospodárstvom, lesnými prácami, pálením uhlia, chytaním pstruhov, hrnčiarstvom a tkaním ľanového plátna. Bola tu tehelňa, ktorú zrušili v roku 1965 (*Kropilák 1977a, 150*). Fragmenty siedmich hlinených dvojdielnych fajok pochádzajú z povrchového zberu M. Sojáka a A. Suchého z roku 2005 v katastri obce, poloha Výšné Lošy II, Malé pole a Pánske zahumnie (tab. I: 1–7; *Soják/Suchý 2006, 188–190*).

2. Bijacovce, okr. Levoča

Obec je v písomných prameňoch prvýkrát doložená z roku 1258 ako (terra) Bech. Patrila spišskému hradu. Po tatárskom vpáde ju panovník odobral štyrom tamojším zemanom a v roku 1258 dal spišským Nemcom. V 15. stor. Bijacovce pripojili Zápoľskovci znova k hradu. Odvtedy boli majetkom Zápoľskovcov, Thurzovcov a Csákyovcov. V rokoch 1749–1780 sa tu uvádza solný sklad. Obyvatelia sa živili poľnohospodárstvom, povozníctvom a službami hradu (*Kropilák 1977a, 164*). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového prieskumu M. Sojáka, poloha Pod kaštieľom z roku 2002 (tab. I: 8).

3. Dlhé Stráže, okr. Levoča

Obec je spomínaná prvýkrát v písomných prameňoch v roku 1278 ako Bicere. V roku 1317 bola majetkom Levoče, v roku 1360 ju kúpili Iliášovci. Po zmene niekoľkých majiteľov sa v 16. stor. znova stala vlastníctvom Levoče. V roku 1667 mala šesť poddaných a šesť želiarov. Obyvatelia obce sa zaoberali hlavne poľnohospodárstvom (*Kropilák 1977a, 321*). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky bol objavený pri povrchovom prieskume F. Javorského v roku 1984, poloha Kaplnka pri križovatke (tab. I: 9).

4. Gelnica, okr. Gelnica

Prvá písomná zmienka o Gelnici (Gylnychbanya) sa datuje do roku 1246 a ako vyvinuté mesto sa spomína do roku 1276. V 15. stor. význam mesta poklesol, v rokoch 1465–1838 bolo príslušenstvom Spišského hradného panstva. V 18. a 19. stor. sa tu dolovala meď a spracovávala ortuť. Remeselníci sa podieľali na údržbe baní a v 19. stor. boli známi najmä ako klinčiari a reťaziari. V roku 1892 bola postavená elektráreň (*Kropilák 1977a, 386*). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky bol získaný povrchovým zberom F. Javorského z neznámej polohy v katastri mesta Gelnica (tab. I: 10).

5. Hôrka-Ondrej, okr. Poprad

Chotár svätého Ondreja bol vymedzený už v roku 1273, ale s prvou písomnou zmienkou o dedine sa stretávame až v roku 1315. Z katastra obce pochádzajú z povrchových zberov F. Javorského a M. Sojáka tri fragmenty dvojdielnych hlinených fajok z polôh Kratiny (tab. I: 11, 12) a Komárovce (tab. I: 13).

6. Hrabušice, okr. Spišská Nová Ves

Prvá písomná zmienka o Hrabušiciach pochádza z roku 1279, kedy sa nazývala Compositi.

Patrila do Spoločenstva spišských Sasov, v roku 1465 sa stala majetkom panstva Spišského hradu. V rokoch 1582–1638 užívala jarmočné právo. Bol tu mlyn, píla a výroba piva. Obyvatelia sa zaoberali poľnohospodárstvom aj povozníctvom. Csákyovci tu postavili hámre a vysokú pec (*Kropilák 1977a, 450*). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky bol získaný povrchovým zberom F. Javorského z neznámej polohy v katastri obce Hrabušice (tab. I: 14).

7. Huncovce, okr. Kežmarok

Obec je prvýkrát doložená v písomných prameňoch z roku 1257 ako Supch. Od konca 18. stor. tu bola známa rabínska škola. Začiatkom 19. stor. tu prevažovalo židovské obyvateľstvo, ktoré sa zaoberalo poľnohospodárstvom, plátenníctvom, remeslom a obchodom (*Kropilák 1977a, 473, 474*). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky bol získaný povrchovým zberom F. Javorského v roku 1986, poloha Feldscheid II v katastri obce (tab. I: 15).

8. Jánovce, okr. Poprad

Obec je v písomných prameňoch prvýkrát spomínaná v roku 1261 ako Belcella. V roku 1427 mala 20 port. Obyvatelia sa zaoberali poľnohospodárstvom, výrobou dreveného náradia a kolovrátkov. V 19. stor. tu mali majetok Dessewffyovci (*Kropilák 1977a, 510*). Fragmenty ôsmich dvojdielnych hlinených fajok z katastra obce pochádzajú z povrchových zberov F. Javorského v roku 1983, poloha Pod hradiskom a M. Sojáka v roku 2000, poloha Pri machalovskej križovatke (tab. I: 16–24).

9. Kežmarok, okr. Kežmarok

Mesto Kežmarok vzniklo v 13. stor. spojením troch osád, a to slovenskej rybárskej osady, osady kráľovských pohraničných strážcov a nemeckej osady. Prvá písomná zmienka o Kežmarku sa nachádza v darovacej listine kráľa Bela IV. z roku 1251. Mesto získalo mestské výsady v roku 1269 a v roku 1380 sa stalo slobodným kráľovským mestom. V 15.–19. stor. tu pracovalo vyše 40 cechov. Fragmenty troch dvojdielných hlinených fajok pochádzajú z povrchového zberu F. Javorského v roku 1974 a 1975 v blízkosti rímsko-katolíckeho kostola (tab. I: 25–27).

10. Kluknava, okr. Gelnica

Prvá písomná zmienka o Kluknave sa datuje do roku 1304, kedy sa nazývala Plichnow. Patrila Richnavskému hradnému panstvu, v roku 1693 ju dostali Csákyovci a stala sa sídlom jednej vetvy rodiny. V obci boli bane na železo, ortuť a meď (*Kropilák 1977a*, 34, 35). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky, získaný povrchovým zberom F. Javorského v roku 1982, pochádza z neznámej polohy v katastri obce (tab. I: 28).

11. Kurimany, okr. Levoča

Obec je doložená prvýkrát v písomných prameňoch v roku 1258 ako Sanctus Quirinus. Patrila do Spoločenstva spišských Sasov a v roku 1465 pripadla Spišskému hradnému panstvu (*Kropilák 1977a*, 120). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky bol získaný v roku 1982 povrchovým zberom F. Javorského, poloha Pod Rambergom (tab. I: 29).

12. Letanovce, okr. Spišská Nová Ves

Obec Letanovce je v písomných prameňoch doložená v roku 1250 ako Lethon. V roku 1259 ju Belo IV. daroval spišskému prepoštom aj s dávkami. V rokoch 1305–1307 postavili na Skale útočiska kláštor, známy vynikajúcim skriptóriom. V roku 1436 kláštor vyhorel a v 1543 ho Levočania zborili. Letanovce tak pripadli Spišskej Kapitule (*Kropilák 1977b*, 145). Z povrchového prieskumu M. Sojára, poloha Severný svah Čertovej, pochádza mosadzné kónické viečko fajky (tab. I: 30).

13. Levoča, okr. Levoča

Levoča vznikla z troch pôvodných slovanských osád a osady nemeckých kolonistov, ktorí sa tu usídlili v roku 1241 po tatárskom vpáde na pozvanie Belu IV. Najstarším písomným dokladom, v ktorom sa prvýkrát vyskytuje pomenovanie Levoče ako „Leucha“, je listina kráľa Bela IV. z roku 1249. V roku 1271 sa Levoča stala hlavným mestom Spoločenstva spišských Sasov. V roku 1317 sa už spomína výslovne ako kráľovské mesto. Vývoj mesta prerušil v 16. stor. rozsiahly požiar a v 17. stor. protihabsburské povstania. Napriek tomu Levoča v tomto období zostala centrom Spiša. Fragmenty fajok pochádzajú z viacerých polôh v meste. Staršie nálezy dvojdielných hlinených fajok pochádzajú zo zberov F. Javorského, a to v polohe dvor OSC (tab. II: 4) a výkop pre plynovod (tab. II: 2, 3). Novšie nálezy sú zo zberov M. Sojára v priestore mestského opevnenia – hradieb (tab. II: 1), SV bašty (tab. II: 7) a parkánového múra (tab. II: 6).

14. Lučivná, okr. Poprad

Obec je prvýkrát v písomných prameňoch doložená v roku 1321 ako Lutzina. V 16. stor. patrila Kežmarku, v roku 1753 ju kúpila rodina Várady-Rakmáry, majetok tu mali aj Máriássyovci. V 18. stor. tu bola poštová stanica, tridsiatkový úrad a ťažil sa vápenec (*Kropilák 1977b*, 200). Fragmenty troch dvojdielných hlinených fajok pochádzajú z povrchového zberu F. Javorského v roku 1984, poloha Nad skalami (tab. II: 8–10).

15. Malý Slavkov, okr. Kežmarok

Obec je v písomných prameňoch prvýkrát spomínaná v roku 1251 ako Zolok. Malý Slavkov patrila medzi poddanské obce Kežmarku (*Kropilák 1977b*, 227). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu M. Sojára v roku 2010, poloha Pri ošipárni (tab. II: 11).

16. Olcnava, okr. Spišská Nová Ves

Obec sa spomína v písomných prameňoch prvýkrát v roku 1312 ako Altnow, quaevilla alibi Detriciappellatur. Jej zakladateľom bol Detre. Patrila Richnavskému panstvu a v roku 1693 sa dostala do majetku Csákyovcov (*Kropilák 1977b*, 343). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu M. Sojára z roku 2010, poloha Starý cintorín (tab. II: 12).

17. Poľanovce, okr. Levoča

Poľanovce sa prvýkrát v písomných prameňoch spomínajú v roku 1270, keď ich dal Štefan V. Urovmu synovi Fiókovovi výmenou za vežu na Spišskom hrade. Od 18. stor. patrili rodine Jancsovcov, Almássyovcov a iným (*Kropilák 1977b*, 415). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu M. Sojára v roku 2014, poloha Sihof (tab. II: 13).

18. Poprad, okr. Poprad

V roku 1256 sa prvý raz objavuje písomná zmienka o Poprade ako o samostatnej obci osídlenej nemeckými prisťahovalcami. V polovici 14. stor. sa Poprad spolu s ďalšími spišskými obcami stal súčasťou provincie 24 spišských miest, s ktorou sa v roku 1412 dostal do tzv. poľského zálohu. Po skončení zálohu v roku 1772 patrila Poprad do provincie

16 spišských miest, kde zostal až do roku 1876. Z katastra Popradu evidujeme z povrchových zberov M. Sojáka nálezy šiestich dvojdielných hlinených fajok z viacerých polôh, a to Zadné rovne (tab. II: 14, 15), Pri chodníku (tab. II: 16), Pod lesom (tab. II: 17), areál Whirlpool (tab. II: 18) a Vyšné záhradky (tab. II: 19).

19. Smižany, okr. Spišská Nová Ves

Prvá písomná zmienka o obci Smižany sa datuje do roku 1246, kedy sa nazývala Micha. Stará obec patrila kráľovským psovodom zo Spišského hradu. Časť pozemkov odkúpili v roku 1254 od pôvodných obyvateľov Nemci. Obec v roku 1293 prijali do spoločenstva spišských Sasov. V 2. polovici 15. stor. sa stala poddanským mestekom Spišského hradu. Do roku 1815 malo soľný sklad, v 18. stor. sa tu ťažil žltý a hnedý mramor. Csákyovcom patrila výnosná ťažba dreva a v 19. stor. tri vysoké pece. Posledná pracovala do roku 1886 (*Kropilák 1978, 58*). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu M. Sojáka v roku 2012 z polohy Smižianska roveň (tab. II: 20).

20. Smolník, okr. Gelnica

Prvá písomná zmienka o Smolníku sa datuje do roku 1327, kedy sa nazýval Semelnech. Starú banícku obec osídlili v 13. stor. Nemci z Gelnice. V polovici 15. stor. pripadlo mesto panstvu Spišského hradu, ktoré prenajímalo miestne medené a strieborné bane a hámre. Baníctvo sa začalo rozvíjať najmä v 18. stor. Od začiatku 18. stor. tu pôsobila mincovňa, ktorá zanikla v roku 1816. V meste sa vyrábala modrá a zelená skalica až do roku 1918. Koncom 19. stor. bola zriadená veľká tabaková továreň. Pri požiari v roku 1905 obec z dvoch tretín vyhorela. Po roku 1918 pracovali obyvatelia v miestnej tabakovej továrni, v továrni na plech, v baniach, lesoch, na pilách (*Kropilák 1978, 61*). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu F. Javorského v roku 1988, v ryhe pri katolíckom kostole (tab. III: 1).

21. Spišská Belá, okr. Kežmarok

Obec je v písomných prameňoch prvýkrát doložená v roku 1263 ako Bela. V 17. stor. bolo mesto známe týždennými a výročnými trhmi (v roku 1607 získalo jarmočné právo). V 18. stor. bolo strediskom kožiarskych remesiel, kožušníkov, obuvníkov a čižmárov. Tunajšie lanové plátno sa vyvážalo aj do Turecka. V roku 1778 vznikol liehovar (belianska borovička) a konzerváreň. V 18. stor. tu pracovala vysoká pec a hámre. Začiatkom 19. stor. začala remeselná výroba upadať. Vznikla tu veľká píla, škrobáreň, v roku 1898 tabaková továreň (*Kropilák 1978, 70*). Dva fragmenty dvojdielných hlinených fajok pochádzajú z povrchového zberu M. Sojáka z polohy Medvedisko z roku 2003 (tab. III: 3, 4).

22. Spišská Nová Ves, okr. Spišská Nová Ves

Prvá písomná zmienka o Spišskej Novej Vsi je z roku 1268, kedy sa spomína ako „Villa Nova“. V roku 1632 Ferdinand II. udelil Spišskej Novej Vsi právo pečatíť svoje písomnosti červeným voskom, čo bolo veľkým významným pre mesto. V období rokov 1672–1684 malé družiny povstaleckých Thökölyho vojsk dvanásťkrát vydrancovali mesto. V rokoch 1709 až 1712 zúril po krutých bojoch povstania Františka Rákoczyho v meste mor, ktorému padlo za obeť viac ako 2 000 ľudí. 5. novembra 1772 bolo mesto Spišská Nová Ves pri veľkej slávnosti vrátené uhorskému kráľovi z poľského zálohu. Z katastra mesta pochádza 34 fragmentov dvojdielných hlinených fajok. Najviac nálezov pochádza z archeologického výskumu kostola Nanebovzatia Panny Márie z roku 2003 (tab. IV: 2, 9–13, 15, 16; V: 1–3, 7–12, 14, 16, 17; *Soják 2004, 344, 345*). Ďalšie nálezy pochádzajú z povrchových zberov z polôh Kapustnice I (tab. IV: 1; V: 4–6), Letná ulica (tab. V: 13), Smižianska roveň (tab. IV: 14), Otex (tab. IV: 5), sídlisko Východ (tab. IV: 4), Pri Ferčekovciach (tab. IV: 3), Námestie (tab. IV: 6–8) a Múzeum Spiša (tab. V: 15).

23. Spišská Teplica, okr. Poprad

Obec je v písomných prameňoch prvýkrát doložená z roku 1280 ako Toplica. Bola zemepanským mestekom cisterciánskeho opátstva v Spišskom Štiavniku. V roku 1530 ju panstvo založilo Levoči, v roku 1697 ju vykúpili jezuiti. Od roku 1776 patrila Spišskému biskupstvu. Od stredoveku sa tu konali týždenné trhy a od roku 1755 dva výročné jarmoky. V 18. stor. sa obyvateľstvo živilo poľnohospodárstvom, drevárstvom, pálením liehu (*Kropilák 1978, 75*). Z katastra obce pochádza sedem fragmentov dvojdielných hlinených fajok, ktoré boli objavené počas povrchových prieskumov M. Sojáka a V. Habaja v rokoch 2001–2002, poloha Pod kameňom (tab. III: 5–9), Kríž pri bývalej papierni (tab. III: 11) a Ždiarec (tab. III: 10).

24. Spišské Tomášovce, okr. Spišská Nová Ves

Prvá písomná zmienka o Spišských Tomášovciach sa datuje do roku 1229, kedy sa nazývala Villa Thome. V roku 1415 získali časť obce kartuziáni zo Skaly útočiska, neskôr im patrila celá obec. V roku 1550 ju Ferdinand I. daroval Spišskej kapitule, čoskoro sa ale dostala do vlastníctva šľachty (*Kropilák 1978, 76*). Tri fragmenty dvojdielných hlinených fajok pochádzajú z povrchového zberu F. Javorského, poloha Pod hradiskom, v roku 1979 (tab. III: 12–14).

25. Spišské Vlachy, okr. Spišská Nová Ves

Prvá písomná zmienka o Spišských Vlachoch sa datuje do roku 1243, kedy sa nazývala Olazi. Obec patrila v roku 1317 do Spoločenstva spišských Sasov a vyvíjala sa ako mesto. Do 18. stor. sa v chotári dobývala medená ruda a pracovala medená huta. Koncom 18. stor. tu bol významnejší farbiarsky cech. V roku 1876 založili Spišskovlašská-krompašská sporiteľňa, tehelňu, neskôr parnú pílu. Obec silne poškodil požiar v roku 1924 (*Kropilák 1978, 79*). Päť fragmentov dvojdielných hlinených fajok pochádza z povrchových prieskumov M. Sojáka, poloha JZ od kóty 446 (tab. III: 15) a Plantal v roku 2008 (tab. III: 16–19).

26. Spišský Štiavnik, okr. Poprad

Obec vznikla na mieste starého benediktínskeho kláštora z 10.– 11. stor. Prvýkrát je doložená v písomných prameňoch z roku 1246 ako Scinik. Obec i opátstvo v roku 1260 zhoreli. Kláštor v roku 1531 vypálili Levočania. Štiavnické panstvo dostal v roku 1539 Hieronym Laský, nakrátko Thurzovci, po nich Ján Rueber. V roku 1579–1674 boli pánmi Tőkőlyovci, do roku 1773 jezuiti a od roku 1776 patrilo Spišskému biskupstvu (*Kropilák* 1978, 80). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu M. Sojája, poloha Nad rybníkom (tab. VI: 2).

27. Spišský Štvrtok, okr. Levoča

Obec je doložená z roku 1263 ako Villa Sancti Ladislai. Obec dosídľovali Nemci, v roku 1336 panovník potvrdil jej príslušnosť grófovi Spoločenstva Spišských Sasov a Spišský štvrtok sa vyvíjal ako mestečko (*Kropilák* 1978, 81). Dva fragmenty dvojdielných hlinených fajok pochádzajú z povrchových zberov M. Sojája, poloha Ovsisko III a Balistarií-Stelce. V roku 1999 prebiehal archeologický výskum v polohe Smykanec, ktorý viedol F. Javorský. Počas výskumu bolo objavených sedem fragmentov dvojdielných hlinených fajok (tab. VI: 3–9).

28. Svit, okr. Poprad

V roku 1934 vybudovala firma Baťa západne od Popradu továreň na syntetické vlákna. Postupne tu vyrástlo sídlisko Svit. V roku 1946 sa stalo samostatnou obcou. Dva fragmenty dvojdielných hlinených fajok pochádzajú z povrchového prieskumu M. Sojája v roku 2002 z polohy Pod skalkou (tab. VI: 10, 11).

29. Štrba, okr. Poprad

Obec je v písomných prameňoch prvý raz doložená v roku 1280 ako Chorba. Patrila Szentiványiovcom, Szmrecsániovcom, Baanovcom a trom vetvám Bohumírovho potomstva. V roku 1580 je doložená tunajšia píla (*Kropilák* 1978, 140). Dva fragmenty dvojdielných hlinených fajok pochádzajú z povrchového prieskumu M. Sojája v roku 2013, poloha Šoldov (tab. VI: 12, 13).

30. Šuňava, okr. Poprad

Obec Nižná Šuňava je doložená prvýkrát v písomných prameňoch v roku 1321 ako Schonaw. Patrila cisterciáskemu opátstvu v Spišskom Štiavniku. V 14. stor. ju vlastnili Szentiványiovci, ktorí ju v roku 1346 poručili kartuziánom zo Skaly útočiska. Potom patrila Červenému kláštoru, jezuitom a napokon študijnej základine (*Kropilák* 1978, 320). V roku 1974 sa Nižná a Vyšná Šuňava zlúčili do obce Šuňava. Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového prieskumu M. Sojája v roku 2001, poloha za Michalkom (tab. VI: 14).

31. Vítkovce, okr. Spišská Nová Ves

Prvá písomná zmienka o obci Vítkovce sa datuje do roku 1279, kedy sa nazývala Vytka. Neskôr obec patrila Spišskej kapitule (*Kropilák* 1978, 272). V roku 1979 prebiehal archeologický výskum v polohe Tureň, ktorý viedol F. Javorský (1980, 119). Počas výskumu hradiska z neskorej doby bronzovej bol v objekte 10 objavený fragment dvojdielnej hlinenej fajky (tab. VI: 16).

32. Vlková, okr. Kežmarok

Obec je v písomných prameňoch prvýkrát doložená v roku 1278 ako Farcasfolwa. V 18. stor. bola železiarskou obcou (*Kropilák* 1978, 276). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu M. Sojája v roku 2009, poloha Pod Okružlou (tab. VI: 17).

33. Výborná, okr. Kežmarok

Obec Výborná je doložená prvý raz v písomných prameňoch v roku 1289 ako Birburn (*Kropilák* 1978, 292). Fragment dvojdielnej hlinenej fajky pochádza z povrchového zberu M. Sojája, poloha Dlhé Výhony I. (tab. VI: 15).

34. Žehra, okr. Spišská Nová Ves

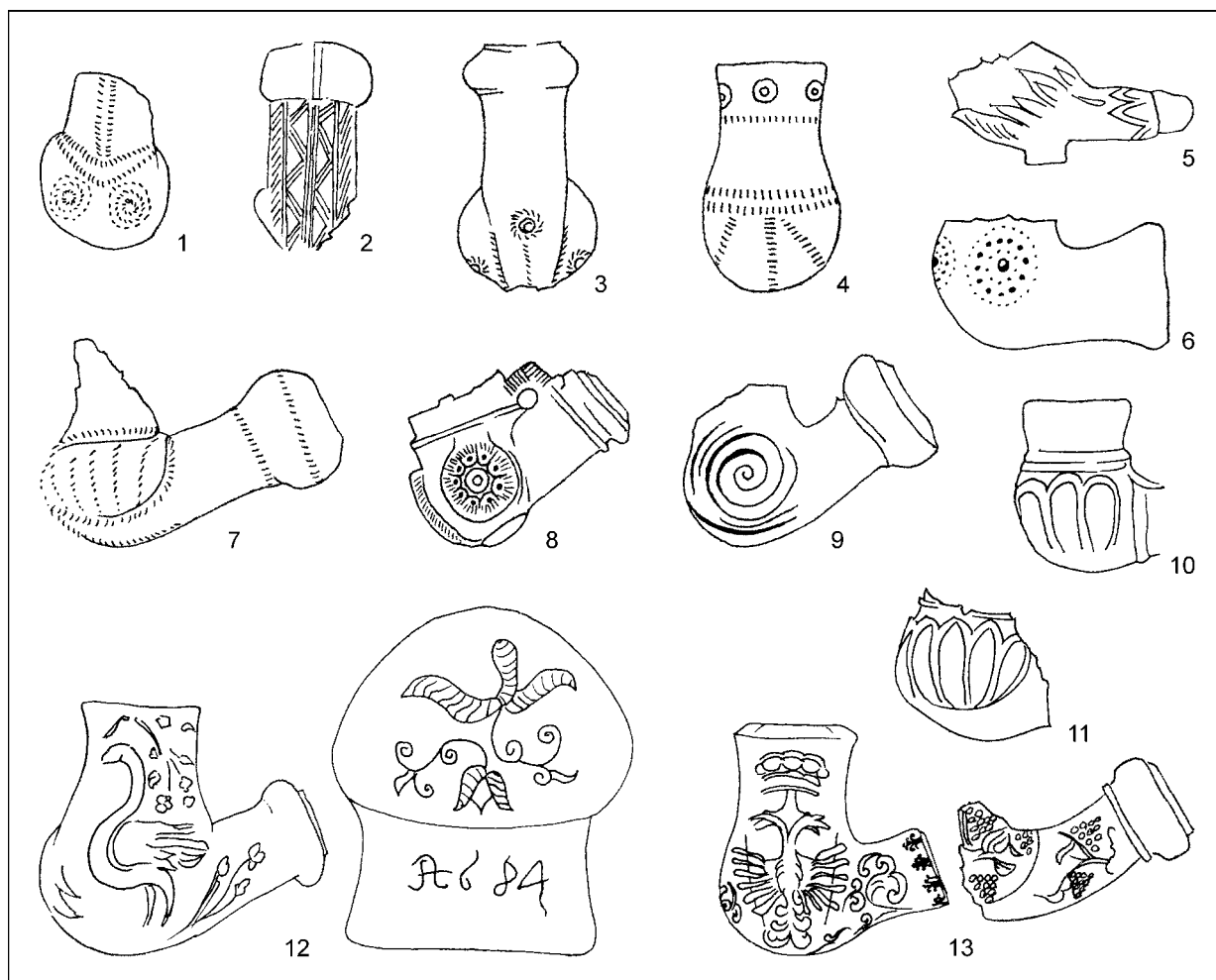
Prvá písomná zmienka o obci Žehra sa datuje do roku 1245, kedy sa nazývala Sygura.

Comes Ján zo Žehry dostal povolenie postaviť tu kostol. Patrila Zsigrayovcom, no po ich vymretí Spišskému hradnému panstvu. V 18. stor. sa tu nachádzal mlyn, píla a veľké rybníky (*Kropilák* 1978, 376–378). Päť fragmentov dvojdielných hlinených fajok pochádza z povrchových zberov F. Javorského v roku 1988, v bezprostrednom okolí Spišského hradu (obr. 2; tab. VI: 18–21).

Do katastra obce patrí aj Spišský hrad, ktorý sa prvý raz spomína v roku 1120. Jeho výstavba pokračovala po

Obr. 2. Keramická fajka zo Žehry. Foto M. Bielich.

Obr. 3. Spišský hrad. Výber fajok (Vallašek 1983).

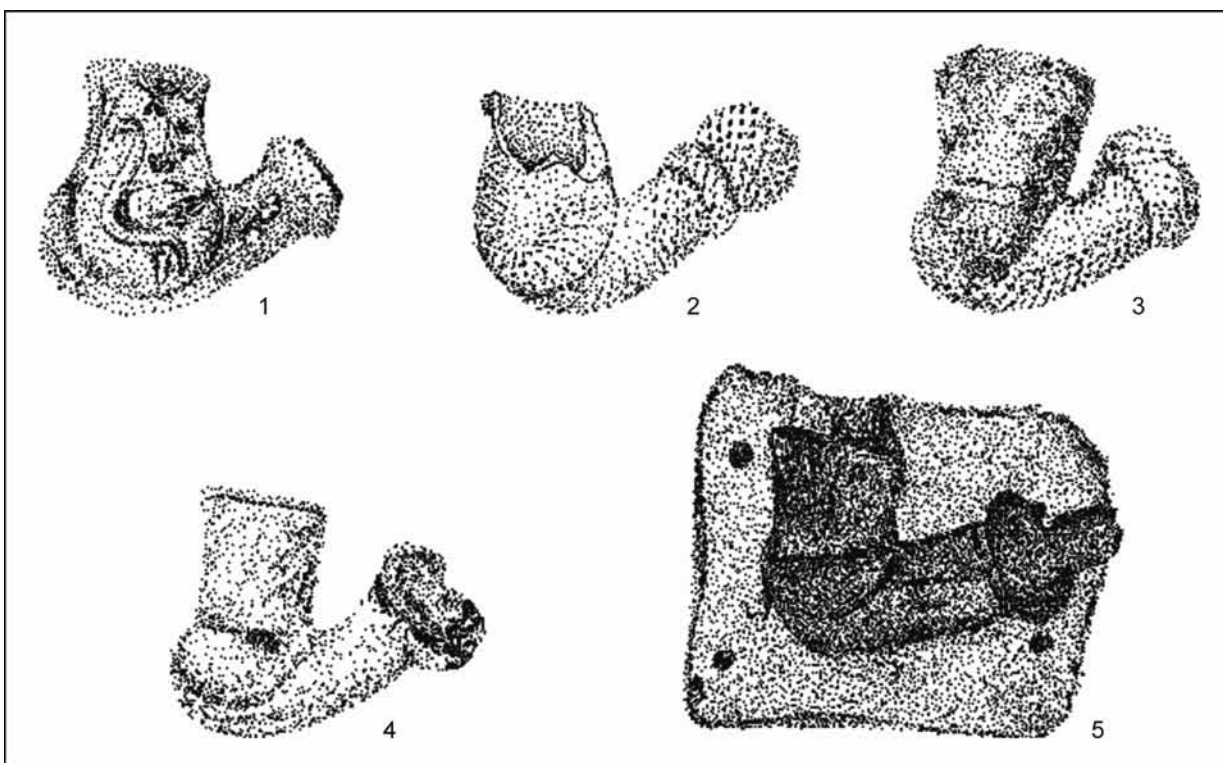
roku 1249, keď dal Belo IV. spišskému prepoštovi na hrade miesto pre postavenie paláca a veže. Pôvodne bol hrad kráľovský, neskôr bol sídlom spišských županov. Hrad bol obývaný do roku 1710, posádka ho opustila po požiari v roku 1780 (Kropilák 1978, 376–378). Päť fragmentov dvojdielných hlinených fajok pochádza z povrchového zberu M. Sojára v okolí Spišského hradu (tab. III: 20–24).

VYHODNOTENIE

Pri vyhodnocovaní archeologických nálezov fajok a ich presnejšom časovom zatriedňovaní nám chýbajú širšie nálezové kontexty. Takmer výhradne ide o nálezy z povrchových prieskumov, výnimočne z archeologických výskumov (Spišský Štvrtok, Vítkovce, Spišská Nová Ves). V skúmanom súbore bolo vyhodnotených 127 hlinených (keramických) fajok. Pri ich triedení a datovaní sa v najväčšej miere stále môžeme opierať o poznatky ich morfológiu úprave povrchu, výzdobe a v neposlednom rade aj o značkovanie. Doterajšia suma poznatkov, ktorá vyplýva z množstva najmä v zahraničí publikovaných nálezov, umožňuje predbežne stanoviť dobu vzniku predmetných výrobkov aspoň podľa storočí.

Dielňa na Spišskom hrade

Najstaršia fajkárska dielňa, ktorá je zároveň jediná archeologicky skúmaná na území Slovenska, je doložená na Spišskom hrade. V roku 1975 sa uskutočnil výskum románskeho predhradia Spišského hradu, pri ktorom bola v priestore bránovej veže zachytená fajkárska dielňa (Fiala/Vallašek 1975;

Obr. 4. Spišský hrad. Výber fajok (Vallašek 1983).

Vallašek 1979), tú potom samostatne spracoval A. Vallašek (1983). Miestnosť s tehlovou pecou na vypaľovanie fajok sa nachádzala v budove, ktorá vznikla na prelome 16.–17. stor. (obr. 6). V miestnosti boli objavené hotové fajky, nepodarky a forma na výrobu fajok (obr. 3; 5). Spolu bolo objavených až 150 fajok (Vallašek 1983, 236). Fajky boli vyrobené z jemne plavenej hliny. Farba fajok bola rôzna. Boli objavené čierne, červené a glazované fajky (hnedá transparentná a transparentná bezfarebná glazúra). Pred vypálením boli zdobené rytou výzdobou. Objavujú sa zvieracie (obr. 3: 9, 11), rastlinné (obr. 3: 12) a rastlinno-geometrické motívy (obr. 3: 6; Vallašek 1983, 238). Je zjavné, že nie všetky fajky, ktoré boli publikované, sú produktmi hradnej dielne. Zaujímavý je najmä fragment jednodielnej fajky (obr. 3: 15), ktorý je určite importom v súbore fajok z hradu (Vallašek 1983, 237, obr. 7: 15). Fajka s vyrytým letopočtom 1684 (obr. 3: 10) datuje existenciu dielne až na koniec 17. stor. Kadlub na dvojdielne fajky s valcovitou hlavičkou a zosilneným ukončením kľčka (obr. 5) datuje produkcie fajok do 17.–18. stor. Doteraz ojedinelým dokladom výroby fajok v prostredí hradov je nález z výskumu Koháriho paláca na hrade Muráň, kde sa medzi viacerými fajkami objavil aj jeden hlinený nepodarok (Malček/Mitáš 2016, 55). Na rozdiel od Spišského hradu tu nemožno hovoriť o dielni na výrobu fajok, skôr iba o individuálnej výrobe pre vlastnú potrebu, azda vynútenú okolnosťami. S podobnými nálezmi, ktoré súvisia s výrobou, sa stretávame aj v Maďarsku pri výskume hradu v Szegede (Kondorosy 2008, 356). Výroba fajok ako „pekelného náčinia“ v druhej polovici 17. stor. sa pravdepodobne ukrývala aj v priestore hradov, ale hlavne v prostredí anonymných

Obr. 5. Spišský hrad. Forma na výrobu fajok. Foto M. Čurný.

Obr. 6. Spišský hrad – lokalizácia fajkárskej dielne (<https://www.youtube.com/watch?v=GUF3d9AuD2U> [6. 5. 2019]).

hrnčiarskych dielní. Hrady v tomto období strácali svoju obrannú funkciu. V ich priestoroch sa pohybovali žoldnieri zo západu Európy a aj vojaci, ktorí boli v kontakte s Osmanmi, hlavnými konzumentmi tabaku. Tí priniesli fajčenie do Karpatskej kotliny.

Fajky z konca 17.–18. stor.

Najväčšia časť fajok zo Spiša pochádza zo 17.–18. stor. Ide o obdobie, kedy sa fajkárska produkcia u nás postupne legalizovala. Fajky boli na začiatku považované za pekelný nástroj a boli zakazované. S fajčením priamo súvisí pestovanie a predaj tabaku, ktorého monopol v Habsburskej monarchii patril panovníkovi. Fajky až do konca 18. stor. vyrábali najskôr malí domáci výrobcovia. Najstaršia dielňa, produkujúca od 17. stor. do roku 1780, bola archeologicky preskúmaná na Spišskom hrade (Vallašek 1979, 236–240; 1983, 236, 238). V období okolo prelomu 18. a 19. stor. sa domáca výroba fajok sústredila hlavne do miest (Banská Štiavnica, Bratislava, Nitra, Zvolen, Pukanec) alebo ich blízkosti (okolie Lučenca atď.). Do konca 18. stor. sú nálezy zo Slovenska bez značiek, čo sťažuje ich datovanie a identifikáciu výrobcov. Hlinené dvojdielne fajky z tohto obdobia boli vyrábané v drevených alebo kovových formách a zdobené technikami, ktoré používali keramikári.

Hlavičky sú vo väčšine prípadov obyčajného valcovitého tvaru a na krčok nasadajú v ostrom uhle. Pre krčok týchto fajok je typické prstencovité zosilnenie otvoru pre pipasár, manžety (tab. IV: 7, 8; VI: 1). Výzdoba sa v tomto období vyskytuje v dvojakom prevedení. Buď ide o plastickú výzdobu umiestňovanú v prevažnej miere po stranách hlavičky, ktorá vznikla v matrici, alebo je to výzdoba rytá, resp. odtlačovaná za mokra do vylisovaného polotovaru fajky, a to najčastejšie pomocou radielka alebo iného typára. Plastickú výzdobu predstavujú najčastejšie drobné pupákovité výčnelky usporiadané do geometrického tvaru, kosoštvorca (tab. VI: 3). Rytá a radielkovaná výzdoba bývajú umiestnené zväčša na manžete krčka (tab. V: 2) a na samotný krčok (tab. III: 1, 11). Motív výzdoby radielkom je mnohokrát jednoduchý štvorčekovaný (tab. VI: 5, 6) alebo ide o drobný vruborez, ktorý pozostáva z pozdĺžnych a oblúkovitých línií

(tab. V: 2). Samostatnú skupinu predstavuje nález zlomku hlavičky fajky v tvare „hlavy Turka“ (tab. V: 1). Tento typ fajky je charakteristický pre obdobie 18. až začiatok 19. stor. a objavuje sa v Prahe (Námestie republiky) aj vo Vroclavi (*Vyšehrad* 2009, 981, obr. 19). Vo výnimočných prípadoch sa na fajkách vyskytuje aj transparentná žltá glazúra (tab. III: 8; IV: 3; V: 9). Opísaný typ dvojdielných fajok sa začal vyskytovať pravdepodobne ešte v 17. stor. a pravdepodobne reflektoval na potreby odberateľov týchto výrobkov, tureckých a žoldnierskych vojsk v Uhorsku, preto možno hovoriť aj o tureckom type fajok (*Harman/Šteffek* 2008, tab. IV; XV). V skúmanom súbore sa nachádza veľká skupina fajok tzv. tureckého typu, ktoré sa vyskytujú najmä v priebehu 18. stor. (tab. I: 24; IV: 5; V: 10; VI: 12, 19). Vyznačujú sa geometricko-rastlinou výzdobou na hlavičke fajky. Vďaka vypáleniu v oxidačnom prostredí je farba týchto fajok svetlohnedá, červená a oranžová.

Fajky z 19.–20. stor.

V súbore sa podarilo na základe značiek identifikovať výrobky z ôsmich fajkárskeho dielni pôsobiacich počas 19.–20. stor. na území habsburskej monarchie. Je veľmi zaujímavé, že v skúmanom súbore je menší počet fajok z oblasti Banskej Štiavnice. Veľký počet zostáva neurčený, a to najmä z dôvodu ich slabej zachovalosti, kedy sa stretávame iba s malými fragmentmi, na ktorých sa nezachovali výraznejšie morfológické či iné identifikačné prvky. Pri dvojdielných fajkách bola najcitlivejšou časťou práve hlavička, ktorá podstupovala najväčšie tepelné výkyvy pri fajčení. Ďalšiu skupinu nálezov predstavujú inak poškodené fajky, ktoré navyše prešli určitou fázou archeologickej transformácie, teda k dispozícii sú často iba amorfné torzá fajok.

Aj v nálezovom fonde fajok z 19. stor., pochádzajúcim z výskumných aktivít pobočky Archeologického ústavu SAV v Spišskej Novej Vsi, nezaberajú najväčšie percento fajky banskoštiavnickej proveniencie a iba v ojedinelých prípadoch ide o domácie a rakúsko-uhorských, resp. neidentifikovaných výrobcov.

Samostatnú skupinu nálezov tvoria dva kovové vrchnáčky. Počas spracovania nálezov sme skúmali jedno ihlanovité viečko z Letanoviec (tab. I: 30) a polkruhovité viečko zo Spišskej Novej Vsi, ktoré boli vyrobené z farebného kovu (medzi, resp. mosadze; tab. IV: 11). Výroba vrchnáčikov a kovaní tvorí samostatnú a uzavretú časť výroby hlinených fajok, ktorá sa mohla a obvyčajne aj realizovala formou subdodávok pre fajkársku výrobu. Hoci z hľadiska celkového hodnotenia ich úspešnosti bolo rozhodujúce vyhotovenie vlastnej hlinenej fajky, predsa výroba kovových súčasti tvorila veľkú časť sumárnej výroby. Svedčí o tom napr. i pomerne rozsiahle technické zariadenie úseku pri Zacharovej dielni v Banskej Štiavnici (*Sprušanský* 1968, 229).

Značky výrobcov fajok zo Spiša

1. ROTHMAN W. KREMNITZ

V skúmanom súbore sú dve fajky s týmto kolkom z Popradu (tab. II: 19) a Spišskej Novej Vsi (tab. V: 8). Pochádzajú pravdepodobne od doposiaľ neznámeho výrobcu z Kremnice. Žiadne informácie o tomto fajkárovi sa nepodarilo zatiaľ doložiť (*Šteffek* 2007, 15–17). Na základe technického prevedenia je možné túto dielňu datovať na koniec 19. stor. Skúmaná fajka je čiernej farby s osemhrannou hlavičkou a mušlovito vyformovaným krčkom fajky. Na ľavej strane sa nachádza kolok so zobrazením erbu Uhorska, na pravej strane je autorský kolok ROTHMAN W. KREMNITZ.

2. E. STIASNY SCHEMNITZ

Na dvore farskej záhrady v Spišskej Novej Vsi bola objavená ďalšia fajka z produkcie mesta Kremnica (tab. V: 14). V polovici 19. stor. pracovali v Kremnici tri fajkárske dielne, z ktorých sa najznámejšou stala neskoršia manufaktúra E. Štiasneho (*Štiaszny, Štiassny; Harman/Šteffek* 2008, 42). Vo výrobe fajok pokračoval jeho syn Štefan s matkou, kým na ňu, nakoľko boli židovského pôvodu, v súvislosti s arizáciou majetkov nestratili právo. To sa im nepodarilo uplatniť ani po skončení druhej svetovej vojny. Fajky z dielne E. Štiasného spočiatku zachovávali tvar podobný štiavnickým fajkám, mladšie formy už boli tvarovo pestrejšie. Najviac sa tu vyrábali čierne neglazované dvojdielne fajky. Tvarovo sa nevelmi odlišuje od štiavnických fajok, najmä Hönigových a Zacharových. Má šesťhrannú hlavičku s dnom mušlovitého

tvaru a krátky krčok zakončený ostro vyformovanou manžetou. Na pravej strane trúbky je značka výrobcu E. STIAASNY KREMELITZ, na ľavej strane má ďalšiu ochrannú značku v podobe banskoštiavnického mestského znaku. Pri Štiasného fajkách bolo celkom bežné, že pri ich označovaní používal znak Banskej Štiavnice, nakoľko sa tu vyučil za fajkára a neskôr sa osamostatnil. Táto fajka je datovaná do druhej polovice 19. stor. (Solčaniová 2016, 30–41).

3. K. AZAR

V polohe Brehy, kataster obce Lučivná, bola objavená čierna fajka s kolkom K. AZAR, čo znamená Kis Azar, teda maďarská verzia názvu obce Malé Ozorovce, okr. Trebišov. V prvej polovici 19. stor. ich tu vyrábala Vamossy, ktorý sa po čase presunul do Blatného Potoka (Sárospatak), kde pokračoval s výrobou pod dovtedajším značením (maď. KIS AZAR). Fajky ozdoboval malým motýľom a boli striebornej alebo popolavošedej farby (Čaplovič 1997, 167). Fajka je na hlavičke bohato geometricky zdobená, pod krčkom fajky sa nachádza mušľovito vyformovaná postava (tab. II: 9). Maďarský bádateľ Z. Nagy túto značku mylne zaraďuje do skupiny maďarských fajok produkovaných v meste Körmendv Zadunajsku (Nagy 2000, 47). Mohlo by ísť o napodobniteľa výrobcu, ktorý pôsobil v Körmende a používal označenie KAZAR (Nagy 2012, 289).

4. HÖNIG: WTE SCHEMNITZ

Na dvore farskej záhrady v Spišskej Novej Vsi bola objavená fajka z dielne A. a M. Hönigovcov z Banskej Štiavnice (tab. V: 6). Z fajky je zachovaný krčok s mušľovito vyformovanou podstavou. Na ľavej strane fajky sa nachádza kolok HÖNIG: WTE SCHEMNITZ, na pravej strane erb Banskej Štiavnice. Dielňa vyrábala fajky s týmto kolkom v prvej štvrtine 19. stor. (Lovássová 2014, 32).

5. HÖNIG: WVE SCHEMNITZ

V polohe Smykanec, v katastri obce Spišský Štvrtok, sa našla fajka banskoštiavnickej produkcie (tab. VI: 9). Po smrti A. Höniga chvíľu vyrábala fajky dielňa jeho manželky (vdova), predtým ako vo výrobe pokračoval jeho syn Michal (Nagy 2000).

Doposiaľ identifikované značky tejto dielne: HÖNIG W: SCHEMNITZ, M. HÖNIG: W SCHEMNITZ, HÖNIGWc SCHEMNITZ, M. HÖNIG W WE SCHEMNITZ, HÖNIG WE SCHEMNITZ, HÖNIG We: SCHEMNITZ. Dielňa vyrábala fajky s týmto kolkom v rokoch 1838–1860 (Harman/Šteffek 2008, 116; Lovássová 2014, 32).

6. L. SCHMIDT SCHEMNITZ

V polohe Pri bývalej papierni, v katastri obce Spišská Teplica, bola objavená trojdielna fajka z dielne banskoštiavnického výrobcu J. Schmidta (tab. III: 11). Dielňu J. Schmidta prebrala jeho dcéra Ľudmila a začala od roku 1860 vyrábať fajky so svojim kolkom. Fajky boli ocenené pamätnou medailou na výstave v Budapešti v roku 1885.

Doposiaľ identifikované značky tejto dielne: L. SCHMIDT SCHEMNITZ, L SCHMIDT SCHEMNITZ. Dielňa vyrábala fajky s týmto kolkom v rokoch 1860–1890 (Harman/Šteffek 2008, 121; Lovássová 2014, 33).

7. MIHALIK SELMECZ

Na dvore farskej záhrady v Spišskej Novej Vsi bola objavená ďalšia fajka z produkcie mesta Banská Štiavnica (tab. IV: 16). Dielňa I. Mihalika sa nachádzala v Banskej Štiavnici na Dolnej Resli. O jej existencii píše v roku 1867 Z. Nagy (2000). Neskôr Mihalik výrobu fajok zanechal a stal sa kníhtlačiarom. Doposiaľ identifikované značky tejto dielne: S. MIHALIK SCHEMNITZ, MIHALIK SELMETZ. Dielňa vyrábala fajky s týmto kolkom v rokoch 1860–1867 (Harman/Šteffek 2008, 118; Lovássová 2014, 39).

8. SVARTZ ISAK

V skúmanom súbore sa nachádza fajka zo Spišského hradu s kolkom na ľavej strane SVARTZ ISAK (tab. III: 20). Fajka pochádza pravdepodobne od doteraz neznámeho výrobcu zo Spiša a žiadne informácie o fajkárovi sa nepodarilo doložiť. Na základe technického prevedenia je možné dielňu datovať na začiatok 19. stor.

9. SELMEC STEINGUT

Pri povrchovom prieskume v polohe Dlhé hony, v katastri obce Výborná, sa našiel zlomok fajky so slabou čitateľným kolkom SELMEC STEINGUT na ľavej strane. Fajka je sivej farby menšieho rozmeru (tab. VI: 15). Dielňa vyrábala fajky s týmto kolkom pravdepodobne v druhej polovici 19. stor. približne do roku 1918.

10. MONART

Väčší fragment dvojdielnej fajky bol objavený v polohe Smykanec, kataster obce Spišský Štvrtok. Na ľavej strane krčku sa zachoval oválny kolok s nápisom MONART. Typologicky ide o fajky z 19. stor. (tab. VI: 6). Žiaľ, kolok, ktorý sa na fajke nachádza, sa nepodarilo bližšie určiť. Fajka má krčok s mušlovito vyformovanou podstavou. Na povrchu sa nachádzajú zvyšky zelenkavej transparentnej glazúry s perlovým leskom. Farba hliny na lome je červená. Proveniencia výrobcu je neznáma.

11. OV... MISKOLC

Počas povrchového prieskumu v polohe Dolné rovne, v katastri mesta Poprad, bola objavená menšia sivá fajka so silne poškodeným pravostranným kolkom. Z vrchného radu sme identifikovali druhé a tretie písmeno OV a z druhého radu slovo MISKOLC (tab. II: 15). Ide pravdepodobne o výrobcu fajok z východného Maďarska z 19. stor. Bohužiaľ, v písomných a archeologických prameňoch sa nám nepodarilo nájsť informácie o tejto fajkárskej dielni.

12. Fajky typu CAFE

Biele fajky typu Cafe alebo tiež tzv. gypsovky súvisia s módnym trendom záveru 19. a začiatku 20. stor., ktoré sa viažu na kaviarne a kaviarenský život. Boli vyrábané zo špeciálnej sadrovej zmesi lisovaním vo formách a vypaľované v bežných hrnčiarskych peciach. Najčastejšie sa vyskytujú vysoké valcovité alebo typické hranolovité hlavičky s relatívne krátkou trúbeľkou. Poznáme však aj gypsovky s malými polguľovitými hlavičkami. Výzdoba sa viazala najmä na hlavičky fajok a vznikala odtlačením vo forme. Najčastejšie išlo o rôzne geometrické lineárne vzory doplnené o figurálne a iné motívy (prekřížené žrde, vázy, kvety, korunky a pod.). Relatívne často sa na nich vyskytuje aj výzdoba aplikovaním hustého perlovca. Podľa M. Harmana a J. Šteffeka (2008, 43) vychádzali tieto fajky z nemeckých a rakúskych (viedenských) vzorov, odkiaľ ich prevzali napr. v českom Kolíne. Tu sa ich výrobou preslávil M. Mahler (Martínek 2006). Ich výroba na Slovensku v Kremnici nie je vylúčená, nakoľko sa v depozitári tamojšieho Múzea mincí a medailí nachádza niekoľko takýchto fajok so signatúrou Körmöcz a HONI IPAR (Harman/Štefek 2008, 42). Výrobcov tzv. gypsoviek však muselo byť omnoho viac. V skúmanom súbore sa vyskytujú tri fajky typu Café. Sú bielej farby s bohatou geometrickou výzdobou na hlavičke (tab. I: 27; II: 6; IV: 13). Na fajke z Levoče (tab. II: 6) je pravostranná značka EL alebo EI. Pochádzajú z povrchového prieskumu z miest Kežmarok, Levoča a Spišská Nová Ves.

ZÁVER

Cieľom príspevku bolo priblížiť nálezy fajok zo Spiša. Skúmaný súbor 127 kusov fajok pochádza zo 17. až 20. stor. Analyzované fajky môžeme chronologicky rozdeliť do dvoch skupín. Staršia skupina fajok pochádza z konca 17.–18. stor. a mladšia skupina z 19.–20. stor. V skúmanom súbore dominujú hlavne fajky z 18. stor. Na Spišskom hrade je archeologickým výskumom doložená najstaršia dielňa na výrobu fajok na Slovensku (Vallašek 1983). Medzi nálezmi zo Spišského hradu sa vyskytuje aj jeden fragment jednodielnej fajky (obr. 3: 5), ktorý je importom zo západu. Individuálna výroba fajok v čase núdze bola pravdepodobne sústredená do hradov, čo dokazuje aj nový nález „fajkárskej dielne“ na Muránskom hrade (Malček/Mitáš 2016).

Fajkám z 19. stor. nedominujú fajky z okruhu banskoštiavnického fajkárstva, ale stretávame sa tu aj s hojným zastúpením fajok z produkcie z Kremnice, Sárospataku, Miškolca a Körmendu. Pri veľkom počte nálezov fajok pochádzajúcich z 19. stor. nebolo z dôvodu ich slabej zachovalosti možné určiť ich autorstvo. Najcitlivejšou časťou fajky bola práve hlavička, ktorá podstupovala najväčšie teplotné zmeny pri fajčení. Medzi značkovými fajkami sme identifikovali výrobky desiatich výrobcov. V súbore sa nachádzajú fajky od niekoľkých výrobcov z Banskej Štiavnice (A. Hóniga, L. Schmidtovej a I. Mihálíka) a niekoľko fajok pochádza aj od napodobovateľov z blízkej Kremnice (E. Štiasneho a W. Rothmana) a z Malých Ozoroviec (K. Azar). Zaujímavým nálezom je fragment trojdielnej fajky z dielne L. Schmidtovej

(tab. III: 11). Výrobu fajok prebrala po svojom otcovi Jozefovi a v roku 1885 získala v Budapešti ocenenie (Šteffek 2009, 251). Fajka objavená v Spišskej Teplici by mala patriť práve k výrobkom z 80. rokov 19. stor. Z Kremnice pochádza aj jeden zlomok fajky z konca 19. stor., ktorý sa zaraďuje k typu CAFE. Produkciu z východného Maďarska zastupuje zlomok fajky z Miškolca, bohužiaľ, bez identifikácie výrobcu. Podarilo sa nám doložiť pravdepodobne aj miestneho spišského výrobcu I. Svarca. Tento typ sa objavuje na Slovensku prvýkrát a súvisí s miestnou výrobou v 19. stor. na Spiši. Ďalšími bližšie neidentifikovanými výrobkami sú silne poškodené fajky s kolkami MONART a SELMEC STEINGUT. Kým v prvom prípade ide o doposiaľ úplne neznámu značku, druhá je ochrannou značkou kvality niektorej z banskoštiavnických dielní alebo jej napodobovateľa.

Samostatnú skupinu fajok, ktoré sa v 19. stor. vyrábali na Spiši, tvoria drevené fajky. Vyrábali sa v Hrabušiciach a predávali sa na trhoch v Košiciach a Kežmarku. Fajky boli vyrábané z borievkového koreňa (Čaplovič 1997, 162).

Prezentovaný príspevok je katalógovým spracovaním zbierky fajok z pobočky AÚ SAV v Spišskej Novej Vsi, ktorá by z hľadiska novovekej archeológie mohla prispieť k poznaniu tohto zaujímavého a pre Slovensko hlavne v 19. a 20. stor. významného odvetvia výroby.

LITERATÚRA

- Bielich 2016
 Čaplovič 1997
 Čurný/Kučerová 2017
 Čurný et al. 2013
 Čurný/Šimčík/Bielich 2013
 Fiala/Vallašek 1975
 Harman/Šteffek 2008
 Holčík 1984
 Javorský 1980
 Kondorosy 2008
 Kropilák 1977a
 Kropilák 1977b
 Kropilák 1978
 Lovásová 2014
 Malček/Mitáš 2016
 Martínek 2006
 Nagy 2000
 Nagy 2012
 Polla 1971
 Puziuk 2015
 Roth 1991a
 Roth 1991b
 Roth/Mišenko 2001
- M. Bielich: Nálezy fajok zo Šale a okolia. *Študijné zvesti AÚ SAV* 59, 2016, 125–149.
 J. Čaplovič: *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Bratislava 1997.
 M. Čurný/M. Kučerová: *Súbor fajok z Kežmarského hradu*. Príspevok prednesený na konferencii „História výroby fajok a archeologické nálezy fajok na Slovensku“. Tekovské múzeum v Leviciach, 29. 9. 2017. Levice 2017.
 M. Čurný/V. Mitáš/P. Šimčík/M. Žáčik: Nálezy keramických fajok z archeologických výskumov a prospekcií na Slovensku. II. *Študijné zvesti AÚ SAV* 54, 2013, 189–210.
 M. Čurný/P. Šimčík/M. Bielich: Nálezy keramických fajok z archeologických výskumov a prospekcií na Slovensku I. *Študijné zvesti AÚ SAV* 53, 2013, 85–102.
 A. Fiala/A. Vallašek: *Spišský hrad. Románske predhradie*. Nálezová správa a dielče PPU (Archív ŠUPS Bratislava). Bratislava 1975. Nepublikované.
 M. Harman/J. Šteffek: *Fajka velebená, fajka zatracovaná*. Tlmače 2008.
 Š. Holčík: *Fajky*. Bratislava 1984.
 F. Javorský: Výskumy a prieskumy výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. *AVANS* 1979, 1980, 108–123.
 Sz. Kondorosy: A szegedi vár pipái I. *A Móra Ferencz múzeum Évkönyve* 6, 2008, 331–364.
 M. Kropilák (ed.): *Vlastivedný slovník obcí* 1. Bratislava 1997, 526.
 M. Kropilák (ed.): *Vlastivedný slovník obcí* 2. Bratislava 1997, 517.
 M. Kropilák (ed.): *Vlastivedný slovník obcí* 3. Bratislava 1978, 532.
 E. Lovásová: *Štiavničky 1796–1959*. Hlinené fajky z Banskej Štiavnice. Banská Štiavnica 2014.
 R. Malček/V. Mitáš: Keramické fajky z archeologického výskumu na Muránskom hrade. Gemer-Malohont 12. In: *Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*. Rimavská Sobota 2016, 42–59.
 J. Martínek: *Tajemný svět dýmek*. Betliar 2006.
 Z. Nagy: Transdanubian Pipe Manufacturers Associated with Selmechánya. In: E. Haider/A. Orgona/A. Ridovics (ed.): *The History of the Hungarian pipemaker's craft. Hungarian history through the pipemaker's art*. Keszthely – Debrecen – Budapest 2000, 45–55.
 Z. Nagy: Szemfényvesztés. Agyagpipa Hamisító Műhelyek Körmenden a 19. század első felében. *Savaria* 35, 2012, 279–299.
 B. Polla: *Kežmarok. Výsledky historicko archeologického výskumu*. Bratislava 1971.
 J. Puziuk: Nowozytne fajki z badań archeologicznych w Krakowie. *Materiały archeologiczne* 40, 2015, 51–85.
 P. Roth: Prieskumy v okrese Stará Ľubovňa. *AVANS* 1989, 1991, 86, 87.
 P. Roth: Výskum hradu Ľubovňa. *AVANS* 1989, 1991, 87.
 P. Roth/P. Mišenko: Záchraný výskum na námestí v Starej Ľubovni. *AVANS* 2000, 2001, 166, 167.

- Soják 1995 M. Soják: Nálezy z prieskumov a záchranných exploatacií na Spiši. *AVANS* 1994, 1995, 114–119.
- Soják 2000 M. Soják: Nálezy z prieskumov a záchranných exploatacií na Spiši. *AVANS* 1999, 2000, 110–120.
- Soják 2001 M. Soják: Terénny prieskum na Spiši. *AVANS* 2000, 2001, 175–185.
- Soják 2002 M. Soják: Zaviata minulosť Spišskej Teplice. In: M. Soják (zost.): *Dejiny obce Spišská Teplica*. Spišská Teplica 2002, 34–64.
- Soják 2004 M. Soják: Výskum na nádvorí kostola Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Novej Vsi v roku 2003. In: G. Fusek (zost.): *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra 2004, 341–346.
- Soják/Suchý 2006 M. Soják/A. Suchý: Prieskum chotára Batizoviec. *AVANS* 2004, 2006, 188–190.
- Solčaniová 2016 V. Solčaniová: Kremnické fajky z produkcie rodiny Šťasný (pôvodne Šťiasny). In: J. Dano (ed.): *História výroby fajok a archeologické nálezy fajok na Slovensku II. Zborník príspevkov z II. medzinárodnej konferencie konanej 13. 9. 2013 a z III. medzinárodnej konferencie konanej 10.–9. 11. 9. 2015 v Tekovskom múzeu v Leviciach*. Levice 2016, 30–41.
- Sprušanský 1968 S. Sprušanský: Výroba banskoštiavnických hlinených fajok. *Zborník SNM 62. Etnografia* 9, 1968, 217–237.
- Šteffek 2007 J. Šteffek: Typológia kremnických hlinených fajok (Typology of claypipes from Kremnica region). *Kremnický letopis* 2, 2007, 15–17.
- Šteffek 2009 J. Šteffek: Pamätná medaila L. Schmidtovej výrobcovi štiavnických zapekačiek. *Zborník Slovenského banského múzea* 22, 2009, 251.
- Vallašek 1979 A. Vallašek: Niekoľko novších poznatkov z výskumu Spišského hradu. *Pamiatky a príroda* 1, 1979, 3–7.
- Vallašek 1983 A. Vallašek: Dielňa na výrobu hlinených fajok na Spišskom hrade. Eine Werkstatt zur Herstellung tönerner Pfeifen auf der Burg Spišský hrad (Zipserburg). *Archaeologia historica* 8, 1983, 233–241.
- Vyšohlid 2009 M. Vyšohlid: keramické dýmky v archeologických nálezoch a jejích vypovídacích možnosti. *Archeologie vo středních Čechách* 13, 2009, 965–1000.

Tab. I. Nálezy keramických fajok zo Spiša. 1–7 – Batizovce; 8 – Bijacovce; 9 – Dlhé Stráže; 10 – Gelnica; 11–13 – Hôrka-Ondrej; 14 – Hrabušice; 15 – Huncovce; 16–24 – Jánovce; 25–27 – Kežmarok; 28 – Kluknava; 29 – Kurimany; 30 – Letanovce. Foto M. Bielich.

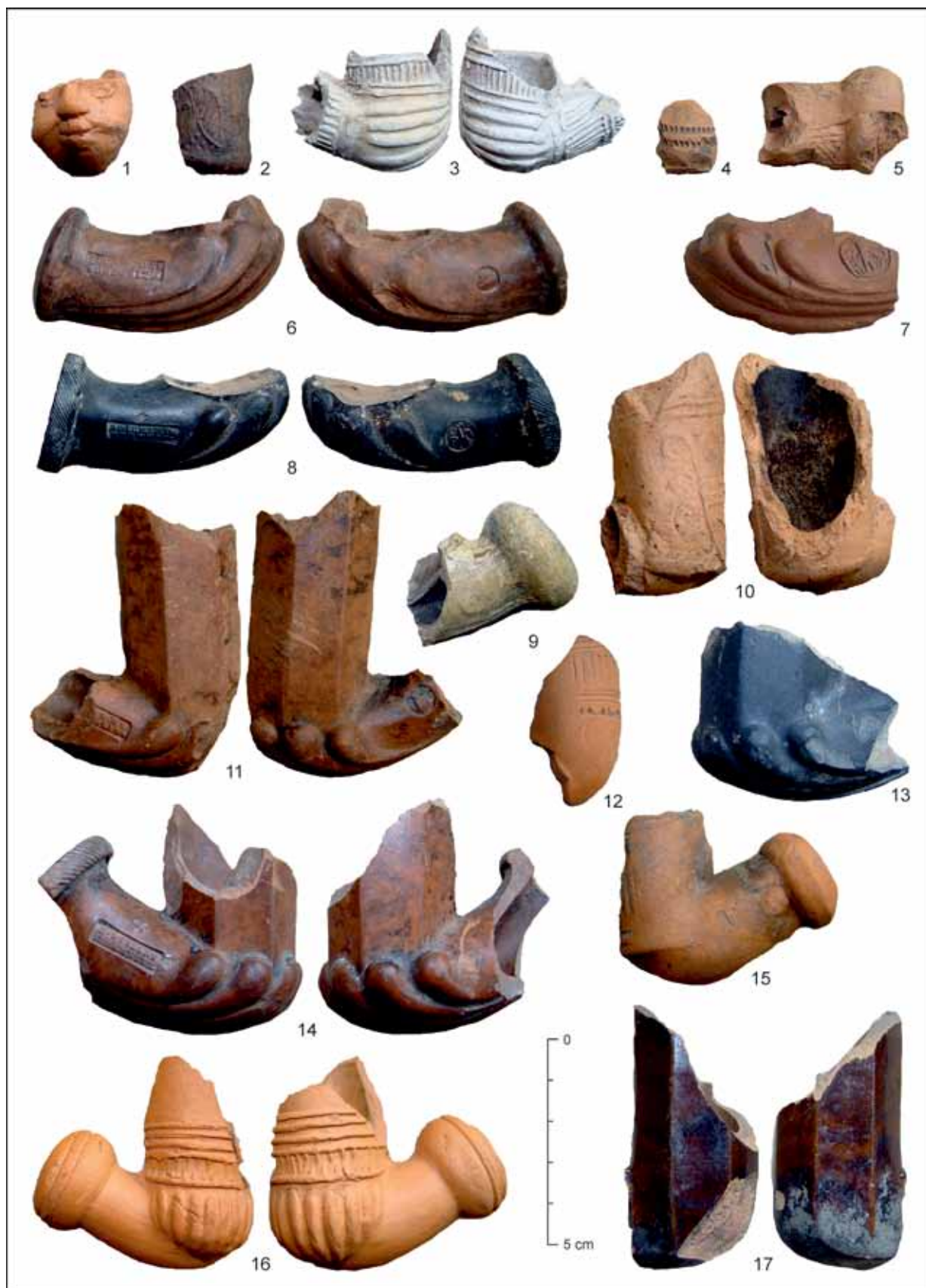
Tab. II. Nálezy keramických fajok zo Spiša. 1–7 – Levoča; 8–10 – Lučivná; 11 – Malý Slavkov; 12 – Olčava; 13 – Poľanovce; 14–19 – Poprad; 20 – Smižany. Foto M. Bielich.

Tab. III. Nálezy keramických fajok zo Spiša. 1 – Smolník; 2 – neznáma lokalita zo Spiša; 3, 4 – Spišská Belá; 5–11 – Spišská Teplica; 12–14 – Spišské Tomášovce; 15–19 – Spišské Vluchy; 20–24 – Spišský hrad. Foto M. Bielich.

Tab. IV. Nálezy keramických fajok zo Spiša. 1–16 – Spišská Nová Ves. Foto M. Bielich.

Tab. V. Nálezy keramických fajok zo Spiša. 1–17 – Spišská Nová Ves. Foto M. Bielich.

Tab. VI. Nálezy keramických fajok zo Spiša. 1 – Spišská Nová Ves; 2 – Spišský Štiavnik; 3–9 – Spišský Štvrtok; 10, 11 – Svit; 12, 13 – Štrba; 14 – Šuňava; 15 – Výborná; 16 – Vítkovce; 17 – Vlková; 18–21 – Žehra. Foto M. Bielich.

Tabela 1. Nálezy fajok zo Spiša. Použité deskriptory podľa M. Čurného, P. Šimčíka a M. Bielicha (2013, 90, 91).

1	2	2a	3	4	5				6			7	8	9	10	11			12		13	14	15
			3	4	5a	5b	5c	5d	6a	6b	6c	6d	7	8	9	10	11A	11B	11C	12a	12b		
1.	Batizovce	Vyšné Lósy II	2	2				3					7a	8c	9a		11b	11i	vodorovné ryté línie na hlavičke fajky			tab. I: 1	17.–18. stor.
2.	Batizovce	Vyšné Lósy II	2	2			3				10	4	7a	8c	9a		11b, 11d	11i	vodorovné ryté línie a radielko na spodnej časti hlavičky a na krčku fajky			tab. I: 2	17.–18. stor.
3.	Batizovce	Malé pole	2	2		20	10	5		15	7	4	7a	8d	9a		11b	11i	vodorovné a vertikálne ryté línie na hlavičke fajky			tab. I: 3	17.–18. stor.
4.	Batizovce	Malé pole	2	2				4					7a	8b	9a		11a	11h	plastická rastlinná výzdoba na hlavičke fajky			tab. I: 4	17.–18. stor.
5.	Batizovce	Veľké záhumnia	2	2		20	12	4	45	20	10	5	7a	8b	9a		11b	11i	vodorovné ryté línie na hlavičke fajky			tab. I: 5	17.–18. stor.
6.	Batizovce	Vyšné Lósy II	2	2						20	10	5	7a	8b	9a		11b	11i	vertikálne záseky na krčku fajky			tab. I: 6	17.–18. stor.
7.	Batizovce	Panské záhumnie	2	2						25	10	7	7a	8c	9a		11b	11i	vodorovná línia na krčku fajky			tab. I: 7	17.–18. stor.
8.	Bijacovce	Pod kaštieľom	2	2				5				5	7a	8c	9a		11b	11i	vodorovné ryté línie na hlavičke fajky			tab. I: 8	17.–18. stor.
9.	Dlhé Straže	Kaplnka pri križovatke	2	2		20	15	2					7a	8c	9a		11b, 11d	11i	vodorovná radielková výzdoba na hlavičke fajky, krčok zdobený rytou výzdobou			tab. I: 9	17.–18. stor.
10.	Gelnica	Neznáma	2	2		22	15	2		15			7a	8g	9b							tab. I: 10	19.–20. stor.
11.	Hôrka-Ondrej	Kratiny	2	2					40	20	10	5	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou, hlinené uško na zachytenie poklopu fajky, resp. zavesenie fajky			tab. I: 11	17.–18. stor.
12.	Hôrka-Ondrej	Kratiny	2	2					40	20	10	5	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. I: 12	17.–18. stor.
13.	Hôrka-Ondrej	Komárovce	2	2						20	10	5	7a	8g	9a		11b	11i	rytá výzdoba na hlavičke a krčku fajky			tab. I: 13	17.–18. stor.
14.	Hrabušice	Pod Oľšavkou III	2	2								6	7a	8g	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. I: 14	17.–18. stor.
15.	Huncovce	Feldscheid II	2	2					45	20	10	5	7a	8c	9a		11d	11j	manžeta krčka fajky zdobená radielkovou výzdobou			tab. I: 15	17.–18. stor.
16.	Jánovce	Pod hradiskom	2	2				3				4	7a	8g	9a		11b	11i	vodorovné a vertikálne ryté línie na hlavičke fajky			tab. I: 16	17.–18. stor.
17.	Jánovce	Pod hradiskom	2	2				3			8	4	7a	8b	9a				fragment krčka fajky			tab. I: 17	17.–18. stor.
18.	Jánovce	Pod hradiskom	2	2						20	10	5	7a	8b	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. I: 18	17.–18. stor.
19.	Jánovce	Pod hradiskom	2	2					55	22	10	5	7a	8b	9a		11d	11j	manžeta krčka fajky zdobená radielkovou výzdobou			tab. I: 19	17.–18. stor.
20.	Jánovce	Pod hradiskom	2	2					45	18	10	4	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. I: 20	17.–18. stor.

Tabela 1. Pokračovanie.

1	2	2a	3	4	5				6				7	8	9	10	11			12		13	14	15
					5a	5b	5c	5d	6a	6b	6c	6d					11A	11B	11C	12a	12b			
21.	Jánovce	Pri machalovskej križovatke	2	2				3					7a	8b	9a				malý fragment havičky fajky				tab. I: 21	17.–18. stor.
22.	Jánovce	Pri machalovskej križovatke	2	2								5	7a	8b	9a	11c, 11d	11i	vodorovná radielková výzdoba na havičke fajky, krčok zdobený kolkovou výzdobou				tab. I: 22	17.–18. stor.	
23.	Jánovce	Pri machalovskej križovatke	2	2				3					7a	8b	9a			malý fragment havičky fajky				tab. I: 23	17.–18. stor.	
24.	Jánovce	Pod hradiskom	2	2		22	15	3	40	20	10	5	7a	8b	9a	11a	11i	plastická výzdoba na havičke fajky				tab. I: 24	17.–18. stor.	
25.	Kežmarok	Rímskokatolícky kostol	2	2				4					7a	8g	9a	11d	11h	radielková výzdoba na havičke fajky				tab. I: 25	17.–18. stor.	
26.	Kežmarok	Rímskokatolícky kostol	2	2				3					7a	8g	9a			malý fragment havičky faky				tab. I: 26	17.–18. stor.	
27.	Kežmarok	Rímskokatolícky kostol	2	2			30	15	6		20	10	5	7a	8a	9a	11a	11i	typ CAFE				tab. I: 27	18.–19. stor.
28.	Kluknava	Kruh	2	2								4	7a	8c	9a	11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou				tab. I: 28	17.–18. stor.	
29.	Kurimany	Pod Rambergom	2	2							10	5	7a	8d	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky				tab. I: 29	19.–20. stor.	
30.	Letanovce	Severný svah Čertovej	2	2		20		1					7e					ihlanovitý bronzový vrchnáčik fajky				tab. I: 30	19.–20. stor.	
31.	Levoča	Podkova, dvor OSC	2	2				3					7a	8c	9a	11a	11h	havička fajky zdobená plastickou rastlinnou výzdobou				tab. II: 1	17.–18. stor.	
32.	Levoča	Podkova, dvor OSC	2	2							20	10	5	7a	8d	9a	11b	11i	manžeta krčka fajky zdobená lineárnou rytou výzdobou				tab. II: 2	17.–18. stor.
33.	Levoča	Podkova, dvor OSC	2	2								20	10	5	7a	8f	9a	11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. II: 3	17.–18. stor.
34.	Levoča	Podkova, dvor OSC	2	2						40	25	10	7	7a	8c	9a	11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou				tab. II: 4	17.–18. stor.
35.	Levoča	Podkova, dvor OSC	2	2	48	25	19	3	45	20	10	5	7a	8c	9a	11a, 11c, 11d	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou, pod havičkou odtlačené vzory kolku a na havičke vertikálna plastická výzdoba				tab. II: 5	17.–18. stor.	
36.	Levoča	Podkova, dvor OSC	2	2		25	17	4	50	25	10	5	7a	8a	9b	11a	11i	typ CAFE				tab. II: 6	19.–20. stor.	
37.	Levoča	Výkop pre plynovod	2	2	80	25	20	2	45				7a	8g	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky		 M		tab. II: 7	19.–20. stor.	
38.	Lučivná	Nad skalami	2	2						40	20	10	5	7a	8c	9a	11a	11i	radielková a plastická výzdoba po celom krčku fajky				tab. II: 8	17.–18. stor.

Tabela 1. Pokračovanie.

1	2	2a	3	4	5				6				7	8	9	10	11			12a	12b	13	14	15		
					5a	5b	5c	5d	6a	6b	6c	6d					11A	11B	11C							
39.	Lučivná	Brehy	2	2					40	23	13	5	7a	8f	9b		11a	11i	lineárna plastická výzdoba na manžete fajky		KAZAR			tab. II: 9	19.–20. stor.	
40.	Lučivná	Brehy	2	2					45	20	10	5	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou					tab. II: 10	17.–18. stor.	
41.	Malý Slavkov	Pri ošipárni	2	2								10	4	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou radieľkovou výzdobou					tab. II: 11	17.–18. stor.
42.	Olcova	Starý cintorín	2	2						20	10	5	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou					tab. II: 12	17.–18. stor.	
43.	Pofanovce	Sihot'	2	2				3					7a	8c	9a		11a	11h	fragment hlavičky fajky s plastickou rastlinnou výzdobou					tab. II: 13	17.–18. stor.	
44.	Poprad	Zadné rovné	2	2				5					7a	8a	9a				malý fragment krčka fajky					tab. II: 14	17.–18. stor.	
45.	Poprad	Zadné rovné	2	2				4				4	7a	8g	9a		11b	11i	rytá línia na krčku fajky		OV . . . MISKOLC			tab. II: 15	19.–20. stor.	
46.	Poprad	Pri chodníku	2	2				3		20	10	5	7a	8f	9a		11b	11i	horizontálna rytá línia na dotyku hlavičky a krčka fajky					tab. II: 16	17.–18. stor.	
47.	Poprad	neznáma	2	2						25	10	7	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou					tab. II: 17	17.–18. stor.	
48.	Poprad	Areál Whirlpool	2	2					35	18	10	4	7a	8b	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou					tab. II: 18	17.–18. stor.	
49.	Poprad	Výšné záhradky	2	2					50	25	10	7	7a	8g	9b		11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky		ROTHMAN W KREMINCZ			tab. II: 19	19.–20. stor.	
50.	Smižany	Smižianska roveň	2	2				3					7a	8e	9b		11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky					tab. II: 20	19.–20. stor.	
51.	Smolník	Pri katolíckom kostole	2	2					60	30	10	10	7a	8a	9a		11a	11i						tab. III: 1	17.–18. stor.	
52.	Spiš	Neznáma poloha	2	2					40	20	10	5	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou					tab. III: 2	17.–18. stor.	
53.	Spišská Belá	Medvedisko	2	2						20	12	4	7a	8d	9a				fragment krčka fajky					tab. III: 3	17.–18. stor.	
54.	Spišská Belá	Námestie pri MÚ	2	2				3					7a	8d	9a				fragment hlavičky fajky					tab. III: 4	17.–18. stor.	
55.	Spišská Nová Ves	Kapustnice	2	2						20	10	5	7a	8d	9a		11b	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou rytou výzdobou					tab. IV: 1	17.–18. stor.	
56.	Spišská Nová Ves	Smižianska roveň	2	2					40	20	10	5	7a	8g	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou					tab. IV: 2	17.–18. stor.	
57.	Spišská Nová Ves	Pri Ferčkovciach	2	2					40	22	10	5	7a	8d	9a	10b								tab. IV: 3	17.–18. stor.	

Tabela 1. Pokračovanie.

1	2	2a	3	4	5				6				7	8	9	10	11			12a	12		13	14	15	
					5a	5b	5c	5d	6a	6b	6c	6d					11A	11B	11C		12b					
58.	Spišská Nová Ves	Zimná ulica	2	2						50	20	10	5	7a	8d	9a		11d	11j	radielková výzdoba na krčku a havičke fajky					tab. IV: 4	17.–18. stor.
59.	Spišská Nová Ves	Zimná ulica	2	2	40	22	16	3						7a	8b	9a	11a	11a	11j	plastická výzdoba vo forme guľôčok usporiadaných do kosoštvorca na havičke fajky					tab. IV: 5	17.–18. stor.
60.	Spišská Nová Ves	Letná ul.	2	2				4					5	7a	8b	9a	11a	11a	11j	plastická výzdoba vo forme guľôčok usporiadaných do kosoštvorca na havičke fajky					tab. IV: 6	17.–18. stor.
61.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2				2	40	20	10	5	7a	8b	9a		11b	11j	manžeta krčka a havička fajky zdobená vertikálnou a horizontálnou rytou výzdobou						tab. IV: 7	17.–18. stor.
62.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2				2	40	20	10	5	7a	8b	9a		11b	11j	manžeta krčka a havička fajky zdobená vertikálnou a horizontálnou rytou výzdobou						tab. IV: 8	17.–18. stor.
63.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	20	3			20	10	5	7a	8e	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky						tab. IV: 9	19.–20. stor.
64.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2				4						7a	8g	9a	11a	11i	horizontálne usporiadané línie na havičke fajky vo forme pásika						tab. IV: 10	17.–18. stor.
65.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2										7a					bronзовý poklop dvojdielnej hlinenej fajky						tab. IV: 11	19.–20. stor.
66.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		20	15	3				10	5	7a	8e	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky	erb Banskej Štiavnice					tab. IV: 12	19.–20. stor.
67.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	20	3	50	25	10	7	7a	8f	9a		11a	11i	plastická výzdoba vo forme guľôčok a línií na krčku fajky						tab. IV: 13	17.–18. stor.
68.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		20	15	3	40	20	10	5	7a	8f	9a		11a	11i	plastická výzdoba pod manžetou krčka fajky						tab. IV: 14	17.–18. stor.
69.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	15	3			20	10	5	7a	8e	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky		 CZ				tab. IV: 15	19.–20. stor.
70.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	15	5	50	25	10	7	7a	8g	9b		11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky	erb Banskej Štiavnice	MIHALIK SELMECZ				tab. IV: 16	1860-1867
71.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2				2					7a	8c	9a		11a	11m	mušľovitá päťka krčka fajky						tab. V: 1	17.–18. stor.
72.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2				3					7a	8e	9a		11a	11h	plastická rastlinná výzdoba na havičke fajky						tab. V: 2	17.–18. stor.
73.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		20	15	2			15	10	2	7a	8a	9a	11a	11a	geometrická plastická výzdoba na havičke a krčku fajky						tab. V: 3	17.–18. stor.
74.	Spišská Nová Ves	Neznáma poloha	2	2				3					7a	8b	9a		11d	11i	fragment havičky fajky s radielkovou výzdobou						tab. V: 4	17.–18. stor.

Tabela 1. Pokračovanie.

1	2	2a	3	4	5			6			7	8	9	10	11			12		13	14	15
			3	4	5a	5b	5c	5d	6a	6b	6c	6d		10	11A	11B	11C	12a	12b			
75.	Spišská Nová Ves	Kapustnice I	2	2						20	10	5	7a	8b	9a	11b	11i	fragment krčka fajky s radielkovou výzdobou			tab. V: 5	17.–18. stor.
76.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2					50	25	10	7	7a	8e	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky	erb Banskej Štiavnice	M HONIG WTE SCHEMNITZ	tab. V: 6	1. štvrťina 19. storočia
77.	Spišská Nová Ves	Kapustnice I	2	2							10	7	7a	8d	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky	erb Banskej Štiavnice		tab. V: 7	19.–20. stor.
78.	Spišská Nová Ves	Neznáma poloha	2	2					45	22	10	5	7a	8g	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky	erb Kremnice	ROTHMAN W KREMINCZ	tab. V: 8	19.–20. stor.
79.	Spišská Nová Ves	Pri Ferčkovciach	2	2						20	10	5	7a	8b	9a			fragment krčka fajky			tab. V: 9	17.–18. stor.
80.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	20	3			8	5	7a	8b	9a	11a	11h	plastická rastlinná výzdoba na hlavičke fajky			tab. V: 10	17.–18. stor.
81.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	20	3			20	10	5	7a	8b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky	erb Banskej Štiavnice	 We: SCHEMNITZ	tab. V: 11	19.–20. stor.
82.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2				3					7a	8c	9a	11b	11i	rytá výzdoba na hlavičke fajky			tab. V: 12	17.–18. stor.
83.	Spišská Nová Ves	Letná ulica	2	2		25	20	3		20	10	5	7a	8g	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky			tab. V: 13	19.–20. stor.
84.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	20	3	50	20	10	5	7a	8c	9b	11a	11i	mušľovitá päťka krčka fajky	erb Banskej Štiavnice	E. STIASTNY SCHEMNITZ	tab. V: 14	19.–20. stor.
85.	Spišská Nová Ves	Dvor Múzea Spiša	2	2				3	40	20	10	5	7a	8c	9a	11b	11i	rytá výzdoba na hlavičke fajky			tab. V: 15	17.–18. stor.
86.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	20	2	40	20	10	5	7a	8c	9a	11a, 11b	11i	rytá a plastická výzdoba na hlavičke a manžete fajky			tab. V: 16	17.–18. stor.
87.	Spišská Nová Ves	Dvor farského kostola	2	2		25	20	2					7a	8b	9b	10d		kvadratická hlavička fajky			tab. V: 17	19.–20. stor.
88.	Spišská Nová Ves	Neznáma poloha	2	2					40	20	10	5	7a	8c	9a	11b	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. VI: 1	17.–18. stor.
89.	Spišská Teplica	Pod kameňom	2	2						20	10	5	7a	8f	9a	11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. III: 5	17.–18. stor.
90.	Spišská Teplica	Pri bývalej papierni	2	2					40				7a	8d	9a	11a	11i	fragment krčka fajky			tab. III: 6	17.–18. stor.
91.	Spišská Teplica	Ždiarec	2	2						20	10	5	7a	8b	9a	11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. III: 7	17.–18. stor.

Tabela 1. Pokračovanie.

1	2	2a	3	4	5				6				7	8	9	10	11			12		13	14	15
					5a	5b	5c	5d	6a	6b	6c	6d					11A	11B	11C	12a	12b			
92.	Spišská Teplica	Pod kameňom	2	2							25	10	8	7a	8a	9a	10b	11a	11i	rytá výzdoba na manžete krčka fajky a odliacky typária na tele krčka			tab. III: 8	17.–18. stor.
93.	Spišská Teplica	Veľké lúky	2	2				5						7a	8b	9a		11a	11i	fragment hľavičky fajky s plastickou výzdobou			tab. III: 9	17.–18. stor.
94.	Spišská Teplica	Ždiarec	2	2						14	7	3	7a	8b	9a		11a	11i	fragment krčka fajky			tab. III: 10	17.–18. stor.	
95.	Spišská Teplica	Pri bývalej papierni	2	3	40	24	10	7					14	7	3	7a	8e, 8g			trojdielna fajka	PROTO COLIRT, malý reliéf baníka	L. SCHMIDT SCHEMNITZ	tab. III: 11	1860-1890
96.	Spišské Tomášovce	Pod hradiskom	2	2						40	17	10	3	7a	8f	9a	10a	11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. III: 12	17.–18. stor.
97.	Spišské Tomášovce	Pod hradiskom	2	2						40		10	4	7a	8b	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. III: 13	17.–18. stor.
98.	Spišské Tomášovce	Pod hradiskom	2	2							20	10	5	7a	8c	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. III: 14	17.–18. stor.
99.	Spišské Vlchy	JZ od kóty 446	2	2									5	7a	8d	9a			fragment krčka fajky			tab. III: 15	17.–18. stor.	
100.	Spišské Vlchy	Plantal	2	2				4						7a	8g	9a		11d	11i	fragment hľavičky fajky			tab. III: 16	17.–18. stor.
101.	Spišské Vlchy	Plantal	2	2				3						7a	8c	9a		11a	11i	fragment hľavičky fajky			tab. III: 17	17.–18. stor.
102.	Spišské Vlchy	Plantal	2	2					3					7a	8g	9a				fragment hľavičky fajky			tab. III: 18	17.–18. stor.
103.	Spišské Vlchy	Plantal	2	2		20	17	2	40	15	7	3	7a	8f	9a		11b	11i	fragment fajky			tab. III: 19	17.–18. stor.	
104.	Spišské Podhradie	Spišský hrad	2	2						50	20	10	5	7a	8b	9a				erb s vežou (Banská Štiavnica?)		SVARTZ ISAK	tab. III: 20	18.–19. stor.
105.	Spišské Podhradie	Spišský hrad	2	2										7a	8b	9a		11d	11i	fragment manžety krčka fajky			tab. III: 21	17.–18. stor.
106.	Spišské Podhradie	Spišský hrad	2	2						40	15	7	4	7a	8b	9a		11a	11i	krčok fajky zdobený vertikálnou plastickou výzdobou			tab. III: 22	17.–18. stor.
107.	Spišské Podhradie	Spišský hrad	2	2						45	20	10	5	7a	8b	9a		11b	11i	lineárna rytá výzdoba manžety krčka			tab. III: 23	17.–18. stor.
108.	Spišské Podhradie	Spišský hrad	2	2						50	20	10	5	7a	8c	9a		11b	11i	lineárna rytá výzdoba manžety krčka			tab. III: 24	17.–18. stor.
109.	Spišský Štiavnik	Nad rybníkom	2	2						40	20	10	5	7a	8d	9a		11b	11i	krčok fajky zdobený vertikálnou rytou výzdobou			tab. VI: 2	17.–18. stor.

Tabela 1. Pokračovanie.

1	2	2a	3	4	5				6			7	8	9	10	11			12		13	14	15
			3	4	5a	5b	5c	5d	6a	6b	6c	6d	7	8	9	10	11A	11B	11C	12a	12b		
110.	Spišský štvrtek	Smykanec	2	2	50	25	19	3					7a	8c	9a		11b	11i	vertikálna rytá výzdoba na hlavičke fajky			tab. VI: 3	17.–18. stor.
111.	Spišský štvrtek	Balistarii-Strelce	2	2						20	10	2	7a	8b	9a		11d	11i	radielkom zdobená manžeta krčka fajky			tab. VI: 4	17.–18. stor.
112.	Spišský štvrtek		2	2								2	7a	8d	9a		11b	11i	geometrická výzdoba na hlavičke fajky			tab. VI: 5	17.–18. stor.
113.	Spišský štvrtek	Smykanec	2	2					50	20	10	5	7a	8f	9b		11e			MONART		tab. VI: 6	19.–20. stor.
114.	Spišský štvrtek		2	2				3					7a	8c	9a		11b	11i	fragment hlavičky fajky			tab. VI: 7	17.–18. stor.
115.	Spišský štvrtek	Smykanec	2	2				4	35	17	7	5	7a	8b	9a				krčok fajky			tab. VI: 8	17.–18. stor.
116.	Spišský štvrtek	Smykanec	2	2				3	35	20	10	5	7a	8g	9b					HÖNIG: WWE SCHEMNITZ		tab. VI: 9	1838-1860
117.	Svit	Pod skalkou	2	2					30	15	7	4	7a	8b	9a				fragment krčka fajky		. U. . . TAR SELMETZ	tab. VI: 10	19.–20. stor.
118.	Svit	Pod skalkou	2	2		20	12	4		15	7	4	7a	8b	9a		11a	11i	fragment krčka fajky s tanierovitou podstavou hlavičky			tab. VI: 11	17.–18. stor.
119.	Štrba	Šoldov	2	2		20	12	4	35	20	10	5	7a	8b	9a		11a	11i	manžeta krčka fajky zdobená vertikálnou plastickou výzdobou			tab. VI: 12	17.–18. stor.
120.	Štrba	Šoldov	2	2					30	15	7	4	7a	8c	9a				fragment krčka fajky			tab. VI: 13	17.–18. stor.
121.	Šuňava	Za Michalkom	2	2					40	20	10	5	7a	8b	9a				fragment krčka fajky			tab. VI: 14	17.–18. stor.
122.	Vitkovce	Tureň	1	2			15	4	45	25	10	7	7a	8a	9a		11a	11k	neidentifikovaný erb na krčku			tab. VI: 15	17.–18. stor.
123.	Vlková	Pod okrúhlou	2	2				2					7a	8a	9a				fragment okraja hlavičky fajky			tab. VI: 16	19. storočia
124.	Výborná	Dlhé hony I	2	2					30	15	7	4	7a	8f	9a				fragment krčka malej fajky	STEINGUTT		tab. VI: 17	18.–19. stor.
125.	Žehra	Svah Spišského hradu	2	2						25	10	5	7a	8f	9a		11a		fragment manžety fajky s plastickou výzdobou			tab. VI: 18	19.–20. stor.
126.	Žehra	Svah Spišského hradu	2	2		20	15	2	50	20	10	5	7a	8c	9a		11a	11i	plastická výzdoba vo forme guľôčok usporiadaných do kosoštvorca na hlavičke fajky			tab. VI: 19	17.–18. stor.
127.	Žehra	Svah Spišského hradu	2	2					40	17	10	3	7a	8c	9a							tab. VI: 20	19.–20. stor.
128.	Žehra	Svah Spišského hradu	2	2	30	20	16	2					7a	8h	9a	10f			fragment fajky glazovaný hnedou glazúrou			tab. VI: 21	17.–18. stor.
129.	Žehra	donjon Spišského hradu	2	2	45	25	20	3		15	10	3	7A	8c	9a		11d	11i	fragment hlavičky fajky s vodorovnou radielkovou výzdobou v dolnej časti hlavičky			obr. 2	17.–18. stor.

Clay Pipes from Spiš Region

Mário Bielič – Marián Soják

Resume

The aim of this contribution is a basic analysis of a miniature postmedieval ceramic artefact – pipe from the region of Spiš. The finds come from the depository of the department of the Institute of Archaeology of SAS in Spišská Nová Ves. There are 127 fragments of bipartite clay pipes and two metal parts of pipes. The pipes arrived in the depository of the IA SAS mainly by means of surface collections of F. Javorský and M. Soják between 1977 and 2015. Finds from 35 sites altogether were analyzed. Simultaneously, we attempted to classify the studied workshop for production of pipes at Spišský hrad castle in the context of finds (Vallašek 1983). The workshop is the oldest evidence of such activity in Slovakia. The collection of finds of pipes from Spiš was described in a formalized way according to the existent database record of M. Čurný from 2013 (Čurný/Šimčík/Bielič 2013).

The analyzed pipes can be chronologically divided into two groups. Pipes from the end of the 17th/18th century and pipes from the 19th/20th century. In the studied collection, mainly pipes from the 17th/18th century occur. Some finds can be directly associated with the workshop at the Spišský hrad castle (Pl. III: 21, 22). The second numerous group of pipe finds comes from the 19th century. It was possible to determine the author only of some pipes due to their poor preservation. The bowl was the most sensitive part of the pipe which was exposed to the greatest changes in temperature during smoking and, thus, was more likely to be destroyed. Products of the then manufacturers were identified among marked pipes. The collection contains pipes from several manufacturers from Banská Štiavnica (A. Hönig, L. Schmidtová and I. Mihalik) and several pipes come from imitators from the nearby town of Kremnica (E. Štiasny and W. Rothman). Another group of pipes occurring in Spiš comes from Malé Ozorovce (K. Azar) and was produced in the first decade of the 19th century (Čaplovič 1997, 167). A fragment of a pipe from the end of the 19th century classified among the pipes of CAFE type comes from Kremnica. Production of pipes in Eastern Hungary is represented by a fragment of a pipe from Miskolc; unfortunately, its author has not been identified. We were able to document also a local Spiš manufacturer Isak Svarc. This type occurs in Slovakia for the first time and is associated with the local production in Spiš in the 19th century. Other unidentified products include strongly damaged pipes with MONART and SELMEC STEINGUT stamps. While the first is a completely unknown label, the second one is a quality mark of one of the workshops in Banská Štiavnica or its imitator.

The catalogue processing of the collection of pipes from the department of the IA SAS in Spišská Nová Ves could – from the aspect of archaeology – contribute to our knowledge of this interesting branch of production which was important for Slovakia mostly in the 19th and 20th centuries.

Fig. 1. Localization of the finds of pipes in Spiš (map M. Bartík and M. Bielič).

Fig. 2. Ceramic pipe from Žehra. Photo by M. Bielič.

Fig. 3. Spišský hrad castle. Selected pipes (Vallašek 1983).

Fig. 4. Spišský hrad castle. Selected pipes (Vallašek 1983).

Fig. 5. Spišský hrad castle. Mould for making pipes. Photo by M. Čurný.

Fig. 6. Spišský hrad castle – location of the pipe-making workshop (<https://www.youtube.com/watch?v=GUF3d9AuD2U> [6. 5. 2019]).

Pl. I. Finds of ceramic pipes from Spiš. 1–7 – Batizovce; 8 – Bijacovce; 9 – Dlhé Stráže; 10 – Gelnica; 11–13 – Hôrka-Ondrej; 14 – Hrabušice; 15 – Huncovce; 16–24 – Jánovce; 25–27 – Kežmarok; 28 – Kluknava; 29 – Kurimany; 30 – Letanovce. Photo by M. Bielič.

Pl. II. Finds of ceramic pipes from Spiš. 1–7 – Levoča; 8–10 – Lučivná; 11 – Malý Slavkov; 12 – Olcnava; 13 – Poľanovce; 14–19 – Poprad; 20 – Smižany. Photo by M. Bielič.

Pl. III. Finds of ceramic pipes from Spiš. 1 – Smolník; 2 – neznáma lokalita zo Spiša; 3, 4 – Spišská Belá; 5–11 – Spišská Teplica; 12–14 – Spišské Tomášovce; 15–19 – Spišské Vlaky; 20–24 – Spišský hrad. Photo by M. Bielič.

Pl. IV. Finds of ceramic pipes from Spiš. 1–16 – Spišská Nová Ves. Photo by M. Bielič.

Pl. V. Finds of ceramic pipes from Spiš. 1–17 – Spišská Nová Ves. Photo by M. Bielič.

Pl. VI. Finds of ceramic pipes from Spiš. 1 – Spišská Nová Ves; 2 – Spišský Štiavnik; 3–9 – Spišský Štvrtok; 10, 11 – Svit; 12, 13 – Štrba; 14 – Šuňava; 15 – Vítkovce; 16 – Vlčková; 17 – Výborná; 18–21 – Žehra. Photo by M. Bielič.

Tab. 1. Finds of pipes from Spiš. Deskriptors after M. Čurný, P. Šimčík and M. Bielič (2013, 90, 91).

Translated by Mgr. Viera Tejbisová

Mgr. Mário Bielič, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
mariobielič@seznam.cz

PhDr. Marán Soják, PhD.
Archeologický ústav SAV
Mlynská 6
SK – 052 01 Spišská Nová Ves
sojak@ta3.sk